

İSLÂM'DA İHTİLÂFIN YERİ

Dr. Ali TOKSARI*

GİRİŞ : İttifakın zıddı olan ihtilâf, sözlükte insanların her hangi bir hususta birbirine muhâlefet etmeleri demektir. Bir başka ifade ile bir kişinin, başkalarının benimsediği tavır, görüş ve fikirlerini benimsemiyerek diğerlerinden farklı yol tutması demektir. (1) İhtilâf kelimesi lügatte eşitsizlik manasına da gelmektedir. Eşit olmayan şeyler bir birinden farklı durum arzettiklerine göre burada da bir nevi ihtilaf var demektir (2). Aynı kelime bu anlamların dışında birisinin halifesi olmak manasına geldiği gibi, iki arkadaştan birisinin gurbete gideceği vakit diğeri ile evinin işlerini yapma hususunda karşılıklı anlaşması ve bir yere sık sık gidip gelmek anlamlarında da kullanılmıştır (3). Aynı kökten türeyen hilâf kelimesi, başka manaların yanında sözlükte, gömleğin yeni, kocası gurbete gitmiş bir kadının işlerini yapmak ve muhalefet etmek anlamlarına gelmektedir (4). Son ifade bize ihtilâf ile hilâf kelimelerinin eş anlamda kullanıldıklarını göstermektedir. İhtilâf kelimesi ıstılahta genelde furû-ı dinde, yani fikhî meselelerdeki fikir ayrılıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Sayın Abdülkâdir Şener bu kelimenin ıstılahta «İslâm hukukçularının farklı anlayış, rivayet ve görüşlerin benimsenmesi veya deliller değerlendirilerek, bunlardan herhangi birinin tercih edilmesinden dolayı ortaya çıkan tartışma ve anlaşmazlıklar...» (5) an-

(*) E. Ü. İlähiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

1. İbn Manzur, Lisânü'l-arab, I/430 vd.; İsfahânî, Müfredât, 223; Âsım Efendi, Kâmûs, III/577.
2. Abdülkerim Zeydar el-Hilâf fi's-şeriatî'l-İslâmiyye, Mecmuatu buhûs-i fikhîyye, s. 274.
3. Âsım Efendi, a.g.e., III/577.
4. Âsım Efendi, a.g.e., III/576.
5. Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Münzir'in Kitabü'l-İcma'ına yazdığı giriş, s. 7.

lamına geldiğini ifade etmişlerdir. Daha geniş manada ele alınacak olursa İhtilâf, İslâm hukukçularının insanları dünya ve âhîrette saadet veya bedbantlığa ulaştıran fikir, din ve inançlarda birbirinden farklı görüş beyan etmeleridir, şeklinde ifade edilebilir. İslâm hukukçuları hilâfı da, istilahta ihtilâf ile aynı manada kullanmışlardır. (6) Şâtıbî (Ö. 790/1388) ise, bu iki kelimenin istilahta aynı anlamda kullanılmıyacağı görüşünü ileri sürer. O'na göre ihtilâf; müctehidler nazarında, bazı delillerin gizli olması ve onlara iyice muttali olunamaması sebebiyle, açık şekilde birbirine muarız olan iki taraf arasında bulunan bazı meselelerde meydana gelen fikir ayrılıklarıdır. Bu ifadeye göre ihtilaf, hakkında katî nas olmayan icthadi meselelerde müctehidlerden sadır olan farklı görüşlerdir. Şâtıbî'ye göre hilâf ise, şerî delillere başvurarak kanun koyucunun (Şar'ın) maksadını araştırmaksızın sapık arzulardan doğan şeylerdir. O'na göre bu yüzden hilâfa itibar edilmez? Biz ihtilâfın sadece furû-ı dinde değil, usûl-ü dinde de tarih boyunca vârid olduğunu nazar-ı dikkate alarak bu kelimenin kapsamının daha geniş değerlendirilmesi gerektiği inancındayız. Bu nedenle ihtilâf, İslam dininin gerek usûlünde gerekse furûunda, hakkında nas bulunan meselelerin hükümlerini bu naslardan çıkarırken, hakkında katî nas bulunmayan meselelerin hükümlerini ise, muhtelif metodlar kullanarak tayin ve tesbit ederken İslâm âlimlerinin farklı görüş beyan etmeleri şeklinde anlaşılmalıdır.

I — İHTİLAFIN MAHIYETİ :

1. İnsanlar Arasında İhtilâf Tabiidir : Allah teâlâ varlıklar içinde en mükemmel olarak halkettiği insanoğlunu cinsiyet bakımından farklı yarattığı gibi, aynı cinsten olanları da fizikî açıdan değişik ölçülerde meydana getirmiştir. Diğer bir ifade ile yüce Yaratıcı insanları, diğer özellikleri yanında boy, şekil, renk, güç v.s. cihetlerinden değişik biçimlerde yaratmıştır. Bu yüzden bütün fizikî özellikleri aynı olan iki kişiyi bulmak hemen hemen mümkün değildir. İnsanların bu şekilde farklı yaratılmaları ise, Allah'ın azamet ve kudretinin bir delilidir. Bu hususta Allah şöyle buyuyor: «Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindedir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır. (8) İnsanlar arasındaki bu farklı

6. A. Kerim Zeydan, a.g.m., s. 274.

7. Şâtıbî, Muvâfakât, IV/144-145.

8. Rûm, 22.

olma özelliği onların sadece maddî yapılarına münhasır değildir. Onların fikir dünyalarında daha kompleks ve geniş boyutta farklılıklar göze parçmaktadır. Bu bakımdan fitrat gereği, her insanın bütün konularda aynı düşünceye sahip olması mümkün değildir. Hele üzerinde görüş beyan edilen hususlar felsefe ve din gibi, konuları derin ve karmaşık ise, fikrî ayrılıklar daha da çok kendisini gösterecektir. Şu halde insanlar arasındaki din ve dünya ile ilgili hususlardaki farklı görüşler daha ziyade fitratlarından kaynaklanmaktadır. İnsanoğlunun, tarih boyunca medeniyet yolunda atmak istediği her adımda daima fikrî ayrılıklarla karşı karşıya geldiğini ifade edersek zannederim mübalağa etmemiş oluruz. Bu fikrî ayrılıklar, cemiyet bünyesini bozarak toplumları maddî ve manevî yönden sarsacak boyutlara varmadığı durumlarda daima insanlığın yararına sonuçlar meydana getirmiştir. Bütün felsefî akımlar, mezhepler, ictimai ve iktisadî ekoller hep bu farklı fikirlerin ürünü olmuşlardır. Bütün bu anlatılanlar bize, düşünürlerin her hangi bir hususa imal-ı fikr etmelerinde, içinde yaşadıkları toplumlardaki fikir hürriyetinin alanının büyük bir payı olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile düşünürlerin dinî, ilmî, ictimai, iktisadî ve bilhassa siyasî konularda serbest düşünebilmeleri, çağdaş deyimle demokrat olabilmeleri, içinde yaşadıkları toplumun toplumsal yapısı ve fikir hürriyeti alanındaki anlayışı ile yakından ilgili olduğu, inkarı mümkün olmayan bir gerçektir.

İnsanlardan bazıları sahip oldukları geniş tefekkür kabiliyetleri ve peygamberlerin tebliğleri neticesinde yüce Yaratıcı'larını tanıırken, diğer bir kısmı O'nun varlığını inkar etmiştir. Daha açık bir ifade ile insanların fikir dünyalarında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, Hakka yaklaşımları ölçüsünde bazıları dünya ve ahirette saadete kavuştururken, kimilerini de her iki dünyada perişan edecek boyutlara varabilmektedir.

İnsanlar arasındaki fikir ayrılıklarının âmilleri ise çok çeşitlidir. Bu faktörler, şahsın fitratı, zihni yapısı, sosyal ve siyasî çevresi, iç dünyası v.s. gibi değişik bir çok şeyle alakalıdır. Bunların neler olduğunu burada birer birer saymak ve izah etmek, bizi konumuzun alanı dışına çıkarır. Ancak mezheplerin çıkmasında çok önemli bir yer işgal eden — M. Ebû Zehra'nın işaret ettikleri— bir kaç faktörün başlıklarını burada zikretmenin yararlı olacağı inancındayız. Bunlar şunlardır : Ölçü ve metod farklılığı, konu-

nun derin oluşu, arzu istek ve mizacların farklılığı, eskileri taklid, anlayış ve idrak farklılığı, önce geçenleri taklid, baş olma ve başkalarını hakimiyet altına alma tutkusu (9).

İslâm, insanlar arasındaki fikir ayrılıklarını makûl görmüş ve bunu inanç ve fikir hürriyetinin tabii bir neticesi saymıştır. Bu yüzden Allah, kudreti dahilinde olduğu halde bütün insanları, iman ve amel bakımından aynı fikirleri paylaşan tek bir ümmet halinde yaratmamıştır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: «... Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık. Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir. O halde iyiliklere koşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir.» (10) Allah teâlâ bir başka âyette de «Eğer Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet kılardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri bir yana hala ayıktadırlar. Esasen Allah onları bunun için yaratmıştır.» (11) Müfessir er-Râzî (606/1210), bu âyetle insanların din, ahlâk ve fiiller bakımından farklı olacaklarının kastedildiğini söylemiştir (12). Çağdaş müfessirlerden Hamdi Yazır, mezkur âyetin tefsirinde konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: «insanların hepsi bir ümmettir - mantukunca bidâyeten hepsi bir âdem ailesi, bir cemaat olduğu gibi, sonrada dilese idi hepsini hakka hidayet eder, İslam'da ittifak ettirir, ihtilâfa imkan bırakmaz, hep bir millet, ehli tevhid, bir cemaat yapardı. Halbuki böyle yapmamışta ihtilâf edip duruyorlar. Demek hepsinin bir ümmet olmasını dilememiş, umuma tevhid ve istikameti emretmekle beraber, ihtilâfa imkan bırakmış da muhtelif zeykler, dâiyeler, iradelerle hakka muhalefet edip duruyorlar. Ancak Rabbinin rahmetine mazhar kıldıkları müstesna ki bunlar ihtilâf etmez, hakka muhalefet eylemez. Tevhid-ü istikametten ayrılmaz bir ümmet olurlar.» (13).

İnsanlar arasında daima tabii olarak bulunan ve bulunacak olan ihtilâflar, İslâm toplumlarında da asr-ı saadet dahil tarih boyunca her dönemde mevcut olmuştur. Biz konumuza ışık tutacağını ümit ettiğimiz için asr-ı saadet ve sahabe döneminde müslümanlar arasındaki fikri ihtilâflara burada yer vermek istiyoruz.

9. Bkz. Ebû Zehra, el-Mezâhibü'l-İslâmiyye, s. 5-11.

10. Mâide, 48.

11. Hûd, 118, 119.

12. Râzî, et-Tefsirü'l-kebir, XVIII/76.

13. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, IV/2837.

a. Asr-ı sadette fikrî ihtilâflar : Rasulullah (S.A.V.), insanları sapıklıktan kurtarıp hidayete eristirecek olan hususları tebliğ ile görevlendirilmiş bir peygamberdir. O, itikadî, amelî ahlâkî ve diğer hususlardaki vahy yolu ile aldıkları vahiyi ahabına bildirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu hususları onlara iyice öğretiyordu. Rasulullah'ın (S.A.V.) anlattıklarını büyük bir titizlikle öğrenmeye çalışan sahâbe de anlamakta güçlük çektikleri hususlar ile yeni karşılaştıkları problemlerin çözümü için O'na müracaat ediyorlardı. Hiç şüphesiz insanların henüz hayatta olan vahyin muhatabından dinleri ile ilgili her türlü bilgiyi bizzat öğrenmeleri paha biçilmez bir imkan idi. Bu sebepten dolayı sahâbenin asr-ı sadette Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, üslûbu, iman esasları, amelî konular ve diğer hususlarda herhangi bir ayrılığa düştükleri pek görülmemiştir. Ayrıca o dönemde niyetlerin pâk ve kalblerin halis oluşunun da ihtilâfların çıkmamasında çok büyük payı olmuştur. Genel durum böyle olmakla birlikte ahab-ı kirâmın bazıları işlerinin yoğunluğu, ticarî maksadlarla dış ülkelere gitmeleri ve bilhassa sefere çıkmaları gibi bazı durumlarda Rasulullah'tan (S.A.V.) zaman zaman uzakta kalıyorlardı. Onlar bu durumlarda yeni meselelerle karşı karşıya geldiklerinde çözümü âcîl bir husus değilse Rasulullah'a (S.A.V.) arz etmek için dönüşlerini bekliyorlardı. Eğer yeni karşılaştıkları meselenin Rasulullah'a (S.A.V.) arzı zaman alacak ve bu problem hemen çözümlenmesi gereken cinsten ise, o vakit bu altın nesil meseleyi kendi aralarında halletmeye çalışıyorlardı. İşte bu gibi durumlarda ahab, genelde meselelerini ittifakla çözmekle birlikte, bazı durumlarda fikir ayrılığına düştükleri de oluyordu. Ancak onların bu ihtilâfları Hz. Muhammed'in (S.A.V.) yanına gelinceye kadar devam ediyordu.

Bu konu ile ilgili bazı misaller :

— Amr b. Âs (43/664) hicretin 8. yılında Zâtü's-selâsil (14) vakasında çok soğuk bir gecede ihtilam olur. Daha sonraki durumu kendisinden dinleyelim : «Yıkandığımda ölmekten korktum. Bu yüzden teyemmüm ettim, bilâhare arkadaşlarıma sabah namazını kıldırırım. Rasulullah'ın (S.A.V.) yanına geldiğimizde arkadaşlarımla durumu O'na arz ettiler. Rasulullah, bana ya Amr cünüb olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırırın, dediğinde; kendilerinizi, öldürmeyiniz, Allah size merhametlidir (15) meâlin-

14. Buna Lahm ve Cüzâm Gazası da denilir. Bkz. Tecrid-i Sarih, IX/335.

15. Nisa, 29.

deki âyeti okudum. İşte bu yüzden teyemmüm ettim, bilâhare de namaz kıldırdım, dedim. Rasulullah bunun üzerine güldü ve hiç bir şey demedi.» (16).

— Ebû Said el-Hudrî (74/693) anlatıyor : «Bir defasında iki kişi sefere (yola) çıkar. Namaz vakti geldiğinde yanlarında su olmadığından teyemmüm ederek namaz kılarlar. Daha sonra henüz vakit çıkmadan su bulurlar. Bunlardan birisi abdest alarak namazını iade eder, diğeri ise etmez. Bu kişiler Rasulullah'ın yanına geldiklerinde durumu O'na arzederler. Rasulullah, namazı iade etmeyene sen sünnete yani şeriata uygun hareket etmişsin ve namaz borcunu ifa etmişsin, dedi. Yeniden abdest alıp namazını iade edenê de sana da emrolunanı (namazı) iki defa kıldığın için iki mükafaat vardır, buyurdu» (17).

— Abdullah b. Ömer (74/693) anlatıyor: «Rasulullah ahzab savaşında hiç bir kimse Benû Kurayza'ya varmadan ikindi namazını kılmamasın, diye buyurdu. Bazıları ikindiye) yolda kavuştular. Bunlardan bir kısmı biz oraya varmadıkça ikindiye kılmayız dediler. Diğer bir kısmı ise, biz kılarız Rasulullah bizden bunu istemedi dediler. Bu durum Rasulullah'a anlatılınca, o hiç birisini ayıplamadı.» (18).

b. Rasulullah'tan (S.A.V.) sonra ashab arasında meydana gelen fikrî ihtilâflar: Sahabe az önce de işaret ettiğimiz gibi, Rasulullah hayatta iken karşılaştıkları her türlü problemlerin halli için kendisine bizzat müracaat etmişlerdir. Haliyle O'nun vefatından sonra bu inkandan mahrum kaldılar. Artık onlar karşılaşacakları yeni meseleleri kitap ve sünnetin ışığında kendileri çözmek zorundaydılar. Sahâbe, çoğu kez aralarındaki meseleleri bu iki ana kaynağa başdurarak ittifakla çözmelerine karşılık zaman zaman ihtilafa düştükleri de olmuştur. Çünkü bu durum az önce de işaret ettiğimiz gibi, onların insan olmalarının tabii bir sonucudur. Bu yüzden sahabe arasındaki ihtilâfın daha Hz. Peygamberin hastalığı şiddetlendiğinde başladığını görüyoruz. Olay şu şekilde cereyan etmiştir: Yüce Peygamber (S.A.V.), hastalığı ağırlaşınca bazı şeyleri yazmak için kağıt kalem istemesi ashab arasında fikrî ihtilâfa yol açmıştır. Sahabenin bir kısmı Rasu-

16. Ebû Davud, I/238-239; İbn Hanbel, Müsned, IV/203.

17. Ebû Davud, a.g.e., I/241; Nesâî, Sünen, I/238.

18. Buhârî, Sahih, V/50.

lullah'ın (S.A.V.) bu arzusunun yerine getirilmesini isterken, Hz. Ömer (23/643) «Rasulullah'a ağrılar galebe geldi. K. Kerîm elinizdedir. Kitap bize yeterlidir.» diyerek onlara mühâlefet etmiştir. Sahabeden bir kısmı Hz. Ömer'in görüşünü benimserken bazıları da karşı fikri savunmuşlardır. (19) Yine Rasulullah bilindiği üzere hastalığı arttığı sırada Üsâme b. Zeyd (54/674) komutasında orduya herkesin katılmasını ve derhal hareket etmesini istedi. Sahâbeden bir kısmı, Rasulullah'ın arzusunun derhal yerine getirilmesini isterken, diğer bir kısmı da son anlarında Hz. Peygamberden ayrılmak istememişlerdir. (20).

Rasulullah (S.A.V) vefât ettikten sonra ilk ihtilaf, tarih boyunca müslümanları en çok meşgul eden hususlardan birisi, olan halife seçimi anında olmuştur. (21) Hatta bu husus, Rasulullah'ın defin işlemini geciktirdiği için O'nun mübârek cesedinde bir tağayyür olup olmadığı noktası daha sonra müslüman âlimler arasında ayrıca bir ihtilâf konusu olmuştur. (22) Yine Rasulullah vefât ettikten sonra defnedileceği yerin de ihtilafa mevzu teşkil ettiğini görüyoruz. (23).

Rasulullah'ın vefaâtını hemen müteâkip müslümanlar arasında meydana gelen önemli ihtilâflardan birisi de, İslâm'ın diğer prensiplerini kabul edip yerine getirdikleri halde zekat vermeyi kabul etmeyenlere yapılacak muamele hakkında olmuştur. İlk halife Hz. Ebû Bekr (13/634) bunlarla savaş yapılması gerektiğini söylerken Hz. Ömer (23/643), Rasulullah'ın «âilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmaya emrolundum. İnsanlar bunu dedikleri zaman canlarını ve mallarını hakkıyla olanı müstesna, benden korumuş olurlar.» hadisini delil getirerek O'nun görüşüne karşı çıkmıştır. Fakat daha sonra Hz. Ebû Bekr bir konuşma yaparak Hz. Ömer'i bu konuda ikna etmiştir. (24).

19. Buhârî, a.g.e., I/136-137, V/137-138, VII/9, VIII/161; Müslim, Sahih, III/1259. İbn Hanbel, a.g.e., I/324-325; Ayrıca Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, II/242-244; Abdürrezzak, Musannef, V/438-439; A. Köksal, İslâm Tarihi, XI/27-29.

20. Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., II/190; A. Köksal, a.g.e., XI/8-12.

21. Bkz. M. Said Hatiboğlu, Hilâfetin Kureyşliği, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXIII/121-213.

22. Geniş Bilgi için Bkz. Mehmed S. Matiboğlu, Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri, İslâmî Araştırmalar, Sayı, II, s., 7 vd.

23. İbn Hişam, Siyer, IV/314.

24. Ebû Dâvud, II/198; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için Bkz. Hattâbî, Me-âlimü's-sünen, II/198-201.

Gerek Rasûlullah'ın (S.A.V.) vefatını takip eden günlerdeki mezkur ihtilâflar, gerekse daha sonraki dönemlerde başka hususlarda meydana gelen fikir ayrılıkları, ashabi, daima meşgul etmiştir. Bu ihtilâflardan bazıları Kitap ve sünnetin ışığında çözüme kavuşturulmuş, bazılarında görüş birliğine varılmıyarak fikrî planda ihtilâflı olarak kalmış, bir kısmı ise, Cemel ve Sıffin savaşlarında olduğu gibi kan dökülmesine sebep olmuştur. Sahabîlerin bir kısmı, kitap ve sünnete muhalif bularak, diğer bir kısım sahabîlerin görüşlerini zaman zaman tenkid etmişlerdir. Onların hak ve doğruyu bulmak için birbirlerini ilmi yönden tenkid etmeleri, İslâm kültür tarihinin zengin kaynaklarından birisi olmuştur. Bunlar içinde Hz. Âişe'nin (58/677) 24 sahâbî'nin çeşitli konularda rivayet ettikleri hadislere yönelttiği tenkidler bu hususa en canlı örnektir. Bedreddin ez-Zerkeşi el-İcâbe lîrâdi mâ istedrekethü âişe ale's-sahâbe adlı eserinde bu tenkidleri toplamıştır. Bu eser Suyûtî (911/1505) tarafından (aynû'l-isâbe) adı altında kısaltılmıştır. (25)

Buraya kadar yaptığımız izahlar bize, sahâbe de dahil insanlar arasındaki fikir ayrılıklarının onların fitratlarından kaynaklandığını göstermektedir. Hz. Peygamber'i (S.A.V) gözleriyle gören sahâbîler de bundan vâreste değildirler. Bu detaylı ön bilgilerden sonra, ihtilâfın rahmet olup olmadığı problemine geçebiliriz.

2. İhtilâf Rahmet midir? : İhtilâf ile genelde aynı anlamda kullanılan hilâf kelimelerinin sözlük ve ıstılahî manalarını yukarıda izah ettik. Burada da rahmet kelimesinin anlamını izah etmek istiyoruz. Arap gramerinde sülâsî 4. babdan olan «er-rahmet», «er-ruhum», «el-merhamet» lâfızları, esirgemek, rikkat (yumuşaklık, incelik) ve şefkat etmek manalarına gelmektedir. (26) Müfessir H. Yazır, geniş manada bu kelimeyi «bir muhtaç ve mübteleyi âfattan tahlis ve yerine hayır ve nimeti, ikame etmeyi istihdaf eden bir iyilik duygusudur.» (27) şeklinde tanımlamıştır. Rızıkları, yaşamalarına vasıta olan her türlü şey ile tüm faydaları ihsan hususunda rahmetini mahlûkatından esirgemeyen demek olan Allah'ın «Rahman» sıfatı (28) ile âhirette müminlere merhamet eden anlamına gelen «Rahîm» sıfatı aynı kökten türeyen ke-

25. Bu eser hakkında geniş bilgi için Bkz. Mehmed S. Hatiboğlu, Hz.' Âişe'nin Hadis Tenkidciliği, İ.F.D., XIX, s. 62. vd.

26. Âsım Efendi, Kâmûs, IV/300.

27. H. Yazır, a.g.e., I/74, 32.

28. Metin Yurdagür, Allah'ın sıfatları, s. 67.

limelerdir. Bütün bu açıklamalar rahmet ve merhamet kelimelerinin övülen, hoş, güzel ve tercih edilen şeylere nisbet edildiğini bize göstermektedir.

Dinde (özellikle furû-ı dinde) fikir ayrılıklarının rahmet olduğunu benimseyenler, «ümmetimin ihtilâfı rahmettir.» haberini delil olarak ileri sürmüşlerdir Biz, önce bu haberin senedi üzerinde durmayı daha sonra da İslâm'ın genel prensipleri çerçevesinde, dinde vuku bulan fikir ayrılıklarının rahmet olup olmayacağı hususunu ele almak istiyoruz.

a. «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.» haberinin senedi : Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu haber kütüb-i tis'a'da yer almadığı gibi, hadislerin tasnifinin altın çağı kabul edilen üçüncü asırda telif edilen hiç bir hadis kitabında da mevcut değildir. Ancak bir haberin hadis olup olmadığına karar verebilmesi için mezkur kitaplarda bulunması şart olmadığı gibi, üçüncü asırda tasnif edilen diğer kitaplarda var olması gerekmediğini de hemen burada belirtmeliyiz. Çünkü o dönemde eser telif eden her hadis imamı, bildikleri sahih hadislerin tamamını kitaplarına almamışlardır. Ayrıca yine o dönemde yazının yanında hafıza yolu ile de hadisler naklediliyordu. Her ne kadar bu haberi hicri ilk üç asırda sağlam senedle hadis kitaplarında göremiyorsak da daha sonraki dönemlerde yazılan bazı kaynaklarda bu sözün ilk üç asırda âlimler arasında dolaştığını gösteren bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birisi şöyledir : «Harun Reşid (193/809) Hicaz'dan Irak'a dönmek istediği sırada İmam-ı Mâlik'e (179/795), benimle gelmeni ardu ediyorum. Çünkü Hz. Osman (35/655) insanları Kur'ân'a davet ettiği gibi, ben de müslümanları Muvatta kitabına davet etmek arzusundayım, dedi. Mâlik buna cevaben insanları Muvatta kitabına davete imkan yok. Zira Rasulullah'ın ashâbı her tarafa dağıldılar ve hadis okuttular. Her şehirde diğerinde olmayan nice hadisler duyulmuştur. Ayrıca Rasulullah: (ümmetimin ihtilâfı rahmettir) buyurdular,» (29) dedi.

Dikkat edilirse bu olayda konumuzu teşkil eden haber, İmam-ı Mâlik'in ağzından hadis olarak nakledilmektedir. Mezkur haberi, İmam-ı Mâlik, zamanımıza kadar ulaşan Muvatta'ına alma-

29. Gazzalî, İhyâ, I/27; Ayrıca aynı konudaki haberler için Bkz., İsfahânî, Hüyetü'l-evliyâ, VI/332; Demirî, Hayatü'l-hayavan, II/284; Goldziher, Zâhirîler (tercüme, Cihad Tunç), s. 79; el-Münâvî, Fezül'l-Kadir, I/209-210.

mıştır. Ancak İmam'ımızın bildiği hadis sayısı Muvatta'da bulunan hadisler kadar değildir. Şafî (204/820), hocası Malik'in, kendi eliyle yüzbin hadis yazdığını söylediğini nakletmiştir. (30) Yine Şafî, Malik ile Uyeyne olmasaydı hicazın ilmi giderdi, (kaybolurdu) demiştir. (31) Zürkânî (1122/1710), Muvatta şerhinin mukaddimesinde İmam-ı Mâlik'in yüzbin hadis rivayet ettiğini haber vermektedir. (32) Bu haberler bize İmam-ı Malik'in Muvatta'nın yanında başka eserlerinin (33) bulunduğunu belirttiği gibi, O'nun hadis bilgisinin Muvatta ile sınırlı olmadığını da bize gayet açık bir şekilde göstermektedir. Ancak bu haberin ilk kaynaklarda sağlam bir senedle rivayet edildiğine dair bilgi mevcut olmadığı gibi, yukarıda zikredilen şekliyle eserlerine alan müellifler de, bu haberin Mâlik'e Rasulullah'tan itibaren hangi senedle ulaştığına yer vermemişlerdir. Bu haliyle haberin senedini, hadis tekniği bakımından sahih kabul etmemiz mümkün değildir.

Mezkur haberin hadis olarak üçüncü asırda münakaşaya konu olduğuna dair bir başka örnek de şudur : Hattâbî (388/998) anlatıyor : «Ümmetim'in ihtilâfı rahmettir, hadisine iki kişi itiraz etti. Bunlardan birisi münkir olan Amr b. Bahr el-Câhız (255/869), diğeri ise deli olan İshak b. İbrahim el-Mevsilî (230/850)'dir. Mevsilî, Eġânî adlı kitabını yazıp batıl şeyleri ortaya koyduktan sonra bununla da kalmayarak kitabında hadisçileri kötüledi ve onları anlamadıkları şeyleri rivayetle suçladı. İşte bu Mevsilî ve Câhız, şayet ihtilâf rahmet olursa ittifakın azab olması gerekir, demişlerdir. Ayrıca Mevsilî ihtilâfın sadece Rasulullah döneminde rahmet olacağını, zira bu dönemde sahâbe ihtilâf ettiklerinde Hz. Peygamber'e sorup cevabını alabildiklerini ifade etmiştir. Dinî hususlarda üç çeşit ihtilâf vardır. Bunlardan birincisi Allah'ın varlığı ve vahdâniyeti ile ilgilidir. Bunun inkarı küfürdür. İkincisi Allah'ın sıfatları ve iradesi ile alakalıdır ki, bunları inkar bidatçılıktır. Üçüncüsü ise, ferî hükümlerle alakalıdır ki, bunların muhtelif vecihleri olabilir. İşte Allah, bunu âlimlere rahmet ve keremi olarak ihsan etmiştir. Ümmetimin ihtilâfı rahmettir, hadisinden kastedilen şey de işte budur.» (34).

30. Kadı İyaz, Tertibü'l-medârik, I/121, 124.

31. Zehebi, Tezkiretü'l-huffâz, I/208.

32. Zürkânî, Şerhu Muvatta, I/7.

33. İmam-ı Malik'in eserleri için Bkz. Ebû Zehra, İman-ı Mâlik (Tercüme, Osman Keskiöġlu), s. 206.

34. Nevevî, el-Minhâc fâ şerhu Müslim, VII/99-100. Nevevî burada Hattâbî'nin mezkur görüşlerini hangi eserinde açıkladığını belirtmemiştir. Ancak

Dikkat edilirse Hattâbî, mezkur haberin hadis olduğunu ileri sürüyor, ancak senedi hakkında müsbet veya menfî hiçbir şey söylemiyor. Diğer bir ifade ile Câhız ve Mevsilî'ye cevap verirken hadisin senedi şudur, falanca eserlerde bu haber hadis olarak sağlam senedle zikredilmiştir veya haber sağlam senedle şu şekilde gelmiştir, siz bunu nasıl reddedersiniz mealinde sözlerine rastlıyamıyoruz. Hattâbî'nin bu şekilde davranmasına sebep, hadisin senedinin âlimler arasında çok meşhur olmasından kaynaklanabileceği gibi, tam tersine meçhul olmasından da ileri gelebilir. Ancak elimizde bu haberin hadis olduğunu ifade eden sağlam bir sened olmadığı için Hattâbî'nin düşüncesini birinci altarnatif doğrultusunda yorumlamak zor gözükmektedir. Nitekim Sahavî de Hattâbî'nin mezkur haberin Rasulullah'a nisbeti hakkındaki sözlerini sadra şifa bulmamıştır. (35) Kaldı ki yukarıda da belirttiğimiz gibi bu sözlerin Hattâbî'ye ait olduğu da tam kesin değildir.

Mezkuḥ haberi 5. asır âlimlerinden Beyhakî (458/1066), el-Medhal adlı kitabına İbn Abbas (68/687) tarihi ile «Size Allah'ın kitabından ne verildiyse onunla amel gerekir. Onun terki hususunda sizin için mazeret yoktur. Eğer (konuyla ilgili olarak) Allah'ın kitabında bir şey yoksa sünnetimle amel ediniz. Sünnetimde de bir hüküm yoksa ahabımın dedikleri ile amel ediniz. Ahabım gökteki yıldızlar gibidirler, hangisine tutunursanız hidayete eresiniz. Ahabımın ihtilâfı sizin için rahmettir.» şeklinde almıştır. Bu haberi aynı lafız ve senedle et-Tabarânî (360/970) ile ed-Deylemî (568/1163) Müsnedü'l-firdevs adlı kitabına almıştır. (36) Her şeyden önce dikkat edilecek olursa bu haber ile daha önce zikrettiğimiz haber muhteva bakımından farklıdır. Bu haberde sadece sahabenin ihtilâfı rahmet olarak belirtilirken önceki haberde bütün ümmetin ihtilâfı rahmet kabul edilmiştir. An-

İbn ed-Deyba', Sahâvî (902/1496) ve Aclûnî (1162/1748) Hattâbî'nin bu haberin hadis olduğuna dair düşüncesine Garibü'l-Haids adlı eserinde başka bir konuyu açıklarken yer verdiğini söylemişlerdir. (Bkz., İbn ed-Deyba', Temyizü't-tayyib, s., 11; Sahâvî, el-Mahâsîdül-hasene, s. 27; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I/65).

Hattâbî'nin Garibü'l-hadis adlı eseri, Abdülkerim İbrahim el-'Azbâvî tarafından neşre hazırlanmış ve 1402/1982 tarihinde üç cild halinde basılmıştır. Biz, bu haberi ve Hattâbî'nin arzedilen düşüncelerini, mezkur eserde büyük bir itina ile aramamıza rağmen mealesef bulamadık.

35. Sahavî, a.g.e., s. 27.

36. Sahavî, a.g.e., s. 26-27; Ayrıca aynı haber için Bkz., Bağdâdî, Kifaye, s., 48., İbn Hacer ed-Düreru'l-müntesire, s. 9.

çak önceki haberin hiç senedi yok iken bu haberde sened mevcuttur. Bu son haberin senedinde İbn Abbas'dan başka Dahhâk, Cüveybir ve Süleyman b. Ebî Kerime vardır. Haber, senedi açısından bu tarikle zayıftır. Çünkü İbn Abbas dışındaki her üç ravî de cerh edilmişlerdir. Bu ravîlerden Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (105/723), İbn Abbas ile hiç buluşmamıştır. (37) Dahhâk bizzat kendisi de İbn Abbas ile hiçbir zaman buluşmadığını itiraf etmiştir. (38) Ayrıca Yahya b. Said (143/760) Dahhâk'ın zayıf olduğunu (sika olmadığını) söylüyor. (39) Yahya b. Main (234/848), Ebû Zür'a, İbn Hanbel ise Dahhâk'ın sika olduğunu belirtmişlerdir. (40) Dahhâk her ne kadar Yahya b. Said dışındaki hadisçiler tarafından cerh edilmediyse de İbn Abbas ile görüşmediği için mezkur haberin senedi hadis usûlü tekniği bakımından sağlam sayılamaz. Haberin senedinde bulunan ravîlerden Cüveybir b. Said el-Ezdî (Ö. 140-150/757-767), «leyyinü'l-hadis», «metrûkü'l-hadis», «daifü'l-hadis» tabirleri ile cerhedilmiştir. (41) Hadisin sened zincirinde bulunan Süleyman b. Ebî Kerime ise, cerh ve ta'dil alimlerince «Daifü'l-hadis» kabul edilmiştir. (42) Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu habere mezkur senedle sahih dememiz mümkün değildir. Haber bu haliyle zayıftır. Elbânî daha da ileri giderek haberin sened bakımından zayıf, mana açısından ise mevzu olduğunu beyan etmiştir. (43).

Mezkur haberi, bunların dışında «aşhabımın ihtilâfı ümmetim için rahmettir.» şekliyle Nasr el-Makdisî (490/1096), senedini ve seneddeki şahısları açıklamaksızın «Kitabü'l-huce an târiki'l-mahacce» (44) adlı eserine almıştır. Irakî (806/1403), mezhur haberi aynı lafızla Adem b. Ebî İyas'a (220/835) nisbet etmiştir. Ancak Irakî haberin bu senedle mürsel ve zayıf olduğunu beyan etmiştir. Bu haberi Beyhakî de aynı lafızlarla er-Risaletü'l-eş'ariyye adlı eserinde zikretmiştir. Yine Beyhakî, «el-Medhal ile's-

37. Bkz. İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-ta'dil, IV/458; Zehebî, Mizan, II/326; Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Azizî, es-Sirâcü'l-münir, I/70.

38. Bkz. İbn Ebi Hatim, a.g.e., IV/458-459.

39. Bkz. İbn Ebi Hatim, a.g.e., IV/458; Zehebî, a.g.e., II/326.

40. Bkz. İbn Ebî Hatim, a.g.e., IV/458; Zehebî, a.g.e., II/326.

41. Bkz. Zehebî, a.g.e., I/427; İbn Hacer, Tehzibü't-tehzib, II/123-124; Sahâvî, a.g.e., s. 26-27; Elbânî, Silsiletü'l-ehâdisi'd-daiife ve'l-medua, s. 80. tabirler için Bkz. Tahanevî, Yeni Usûli Hadis (ter. İbrahim Canan), s. 567-570.

42. Bkz. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., IV/138; Zehebî, a.g.e., II/221-222.

43. Elbânî, a.g.e., s. 80.

44. Eser için Bkz. Kettânî, er-Resâletü'l-mustadrafe, s. 39.

süneni'l-kübrâ» (45) isimli eserinde Kasım b. Muhammed (106/724)'den «Muhammed'in ashabının ihtilâfı Allah'ın kulları için rahmettir» şeklinde bir haber nakletmiştir. (46).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, konumuzu teşkil eden haberin Rasulallah'a kadar ulaşan şaz ve illetten uzak merfû ve muttasıl bir senedi yoktur. Durum böyle olunca, bu haberin mezkur şekillerinden hiçbirine sened nokta-i nazarından sahih dememiz mümkün değildir. Zaten başta Hattâbî olmak üzere hiçbir muhaddis haberin hadis olduğunu ileri sürerken, bu haber şu senedle sahihtir, diyememişlerdir.

b. «Ümmetin ihtilâfı rahmettir.» haberinin metni üzerinde yapılan münakaşalar :

ba. Haberin metnini hadis olarak kabul edenler : İslâm âlimlerinden büyük bir kısmı, fikir ayrılıklarının dinde ve özellikle furû-ı din ile alakalı hususlarda rahmet kabul etmişlerdir. Diğer bir ifade ile sağlam hiçbir senedi olmamasına rağmen yukarıdaki haberleri hadis kabul ederek ümmetin dinin bazı hususlarındaki ihtilâflarını rahmet olarak telakkî etmişlerdir. Biz burada İslâm Hukukçularının bu alandaki görüşlerine yer vermeyeceğiz. Sadece muhaddislerden mezkur haberlere metin açısından hadis nazariyle bakanlardan bazılarının görüşlerine kısa kısa temas edeceğiz.

Hattâbî (388/998) : Bu konuda olumlu bir tavır içinde olan Bu âlimimizin konu hakkındaki görüşünü yukarıda verdiğimiz için burada tekrar etmiyeceğiz.

Ebü Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî (676/1277) : Bu haberin hadis olduğunu hararetle ileri sürenlerden biri de Nevevî'dir. O, her şeyden önce Hattâbî'nin haberi müdâfa sadedindeki mezkur düşüncelerine eserinde yer vermekle, kendisinin de aynı görüşleri paylaştığını söyleyebiliriz. Zaten Nevevî, Hattâbî'nin görüşlerine yer vermekteki gayesi, haber hakkındaki kendi düşüncelerini takviye içindir. Nevevî, Hattâbî'nin haber hakkındaki gö-

45. Eser için Bkz. Kettânî, a.g.e., s. 34.

46. Bu bilgiler için Bkz. Sahâvî, a.g.e., s. 27; Ahmed b. Muhammed el-Azîz es-Siracü'l-münir, I/70, Münavî, Feyzu'l-kadîr, I/212; Aclûnî, Keşfü'l-hafa I/64-65; Âlûsî, Ruhu'l-meânî, IV/25; Ali el-Kârî, el-Esrarü'l-merfûa, s. 84-86.

rüşlerini aktardıktan sonra, Câhız ve Mevsîlî'nin ihtilâf rahmet olursa, ittifak azab olur şeklindeki anlayışlarına şöyle cevap vermiştir: «rahmet olan hër şeyin zıddı daima azap olması gerekmez. Böyle bir şeyi cahil veya mütecâhil (câhil olmadığı halde öyle görünen) kişi söyleyebilir. Allah teâla: «dinlenmeniz için geceyi ve lutfedip verdiği rızkınızı aramız için de gündüzünüzü meydana getirmesi Allah'ın rahmetinden ötürüdür.» (47) diye buyurmuştur. Burada dikkat edilirse geceye rahmet denilmiştir. Fakat bunun sonucunda gündüzün azab olması gerekmez. Bu gayet açıktır ve kendisinde şüphe yoktur.» (48).

Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (852/1447) : İbn Hacer'in haber hakkındaki görüşlerini, ed-Düreru't-müntesi-re adlı eseri ile talebesi Sahâvî'nin el-Mekâsıdu'l-hasene isimli kitabında görüyoruz. İbn Hacer'e göre bu hadis dillerde meşhurdur. Yine O'na göre Cemâlüddin Osman b. Ömer b. Hacib (646/1249) bu haberi Muhtasar'ında (Muhtasaru'l-fıkh-60 kitabın hülasası) (49) kıyas bahsinde, ümmetimin ihtilâfı insanlar için rahmettir, şekliyle almıştır. İbn Hacer, 'bir çok kişi bu haberin ashnın olmadığını zannediyor, dedikten sonra Hattâbî'nin haberin sıhhati hakkındaki mezkur sözlerini naklediyor. Daha sonra da hadisin senedleri üzerinde duruyor. (50)

Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505) : Müellifimiz, mezkur haberi Camiu's-sağîr adlı meşhur eserine almıştır. O'na göre bu haberi Nasr el-Makdisî (490/1096), Kitabü'l-huce adlı kitabında, Beyhakî de er-Risâletü'l-eş'ariyye isimli eserinde zikretmiştir. Yine Suyûtî'ye göre bu haberi Ebû Abdillah Hüseyin b. Hasan el-Halimî (403/1012), Şuabü'l-iman adlı eserinde (51), Kadı Hüseyin, İmamü'l-haremeyn (Ebû'l-meâlî Abdülme-lîk b. Abdillâh b. Abdillâh) (478/1085) ve başkaları nakletmişlerdir. Suyûtî, haberi metin açısından hadis kabul etmesine mükâbil senedi hususunda sağlıklı bir neticeye varamıyarak «belki bu haber, bize kadar ulaşmayan bazı hadis hafızlarının kitaplarında olmuş olabilir.» (52) cümlesini kullanmıştır. Ayrıca Suyûtî, bu ha-

47. Kasas, 73.

48. Nevevî, a.g.e., VII/99.

49. Eser hakkında bilgi için Bkz. Hayreddin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s. 149.

50. İbn Hacer, ed-Düreru'l-müntesi-re, s. 8, Sahavî a.g.e., s. 27.

51. Eser adı için Bkz. Kettânî, a.g.e., s. 58; Âlusi, a.g.e., IV/25.

52. Münâvî, a.g.e., I/210.

berin hadis olduğu konusundaki görüşünü takviye için Ömer b. Abdüaziz'in (101/720) «Muhammed'in ashabının ihtilâf etmemesi beni sevindirmez, zira onlar ihtilâf etmeseydi ruhsat olmazdı.» şeklindeki sözünü delil olarak getirmiştir. Müellif bu haberi zikrettikten sonra «bu, onların ahkamdaki ihtilâflarına delâlet eder.» demiştir. (53).

el-Münâvî (1032/1623) : Münâvî haberin senedi hakkında diğer muhaddislerin söylediklerini nakilden öte bir şey söylemiyor. Diğer bir ifade ile O da haberin hadis olduğunu gösteren sahih bir sened verememiştir. Metin açısından ise, heberin kesinlikle hadis olduğu inancındadır. Ancak O, usûl-i din hakkında meydana gelen ihtilâfların dalâlet ve fesatlık olduğunu, diğer bir deyimle itikâdî konularda kesinlikle ihtilâfın sözkonusu olamayacağını söylüyor. O'na göre fikir ayrılıkları, sadece içihadın caiz olduğu furû-ı din alanında mümkün olabilir. Bu âlimimiz, furû-ı din sahasına giren hususlarda ihtilâfın rahmet oluşunun Âl-i İmran suresinin 103. ve 105. âyetlerine ters düşeceği görüşünü savunan kişilere cevaben «bu, kalblerinde hastalık olanların desisedir.» diyor. Münâvî daha sonra, içlerinde İbn Arabî ve başkalarının da bulunduğu bir çok âlimin bu görüşü (furû-ı dinde ihtilafın rahmet olmasının Âl-i İmran suresinin 103. ve 105. âyetlerine ters düşmesi) reddettiğini söylüyor. (54) Münâvî konu hakkında kendi görüşlerini de şöyle özetliyor : Allah Peygamberlere karşı muhâlefeti kötü görmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in (S.A.V.) «sizden öncekilerin helâkı nebilerine karşı olan muhalefetleridir.» (55) buyurması buna delalet eder. Bu ümmet (İslâm ümmeti) içinde birbirlerine muhâlefet edenlerin durumu ise böyle değildir. Çünkü Allah, Hz. Peygamber'e muhalefet edenleri Âl-i İmran suresinin 105. ayeti ile büyük Azabla (azâbül-azîm) tehdit etmiştir. Ümmetin ihtilafının rahmet oluşu fikrine karşı çıkanlar da furû-ı din hususunda ihtilâf edip de hata edenlerin affedilebileceği görüşündedirler. Şu halde A. İmran suresinin 105. ayetindeki tehdit peygamberlerine muhalefet edenleri muhatap almaktadır. Bu sebeple sözkonusu âyetle ümmetin ihtilafının rahmet olacağını ifade eden mezkur haber arasında tearuz yoktur. (56).

bb. «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.» haberini hadis olarak kabül etmeyenler : Mezkur haberin senedi sahih olmasına rağmen

53. Ali el-Kârî, a.g.e., s. 85; Aclûnî, a.g.e., I/66.

54. Münâvî, a.g.e., I/210.

55. Buharî, a.g.e., VIII/142; Tirmizî, Sünen, V/47; İbn Mace, Sünen, I/3.

56. Münâvî, a.g.e., I/210.

yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, birçok İslâm âlimi bu haberi kendilerine delil olarak ümmetin ihtilâfını rahmet kabul etmişlerdir. Az sayıda da olsa bir kısım İslâm âlimi ise, bu haberi hem sened hem de metin açısından tenkid ederek bu fikre iştirak etmemişlerdir. Biz burada mezkur haberi tenkid eden bazı İslâm alimlerinin görüşlerine yer vermek istiyoruz.

Amr b. Bahr el-Câhız (255/869) ve İshak b. İbrahim el-Mavsilî (230/844): Her iki âlimin görüşüne yukarıda temas ettiğimiz için burada onların görüşlerini vermiyoruz.

Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endülsî ez-Zâhiri (456/1064): Bu haberin hadis olduğu tezine şiddetle karşı çıkan İslâm âlimlerimizden birisi de İbn Hazm olmuştur. O, haber hakkında şöyle diyor: «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir haberi sözlerin en fasididir. Zira eğer ihtilâf rahmet olacak olursa ittifak azab olur. Bu hiçbir müslümanın söylemeyeceği sözdür. Çünkü bir şeyde ya ittifak veya ihtilâf vardır. Bunda da ya rahmet veya azab olur. Mezkur hadis ise eh-i fışk tarafından meydana getirilmiş batıl ve yalan bir sözdür.» İbn Hazm, daha sonra bu haberin hadis olmadığını gösteren bir çok sebep var diyor ve bunları teker teker ele alıyor. O'na göre birinci sebep, haberin senedi sağlam değildir. İbn Hazm, haberin hadis olmadığını gösteren ikinci sebebi de şöyle açıklıyor: Rasulullah (S.A.V) peygamber olarak nehyettiği bir şeyi emretmesi caiz olmaz. Hz. Peygamber hayatta iken başta Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer olmak üzere bazı sahibîlerin hatalarını kendilerine bildirerek onları bu hal üzer bırakmamıştır. Yine İbn Hazm mezkur görüşünü takviye için İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünnete müracaat ediyor. O'na göre bu haber, birliği emredip ihtilâfı reddeden âyetlere ters düşmektedir. İbn Hazm bu husustaki âyet ve hadislerin büyük bir kısmını birer birer zikrediyor. (57):

İbn Hazm, bu konuda âyet ve hadisleri zikrettikten sonra şunları söylemiştir: Allah ihtilâfın ayrılık olduğu hususunda naz koymuştur. Ayrıca dinde çekişme ve tefrikadın müslümanları nehyederek, ihtilâfı yapanlara büyük azabla ve kuvvetlerinin gitmesiyle tehdit etmiştir. Yine Allah ihtilâfın yolundan ayrılmak olduğunu haber vermiştir. Kim Allah'ın yolundan ayrılırsa şeytanın yoluna girmiş olur. (58).

57. Geniş bilgi için Bkz. İbn Hazm, el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm, V/642-643.

58. İbn Hazm, a.g.e., V/645.

Muhammed Nasuriddin el-Elbânî : Sözkonusu haberi en sert tenkid eden bu müellif olmuştur. O, haberin aslının olmadığını ifade etmiştir. el-Elbanî mezkur haber hakkında verdiği bu ağır hükmü müdaafa için, haber hakkında menfi görüş beyan eden İbn Hazm ve es-Sübki gibi müelliflerin fikirlerine yer verdikten sonra İslâm âlemine verdiği zararlara temas etmiştir. O, bu hususta şunları söylüyor: «Dört mezheb arasında meydana gelen şiddetli ihtilâfı müslümanlardan birçoğunun benimsemesi, bu kötü sözün tasirlerinden dolayı olmuştur: Onlar bu haberin tesirinden dolayı inamlarının kendilerine emrettiği gibi Kitap ve sahîh sünnete müracaat etmemişlerdir. Hatta onlar imamlarının mezheplerini değişik şeriat gibi görmüşlerdir. Onlar mezhepler arasındaki ihtilâf ve tearuzun, delile muhalif olan bazı görüşleri reddedip, delile muvafık olanları kabûl etmenin dışında giderilemeyeceğini bildikleri halde bunları söylerler. Onların yapmadığı şey işte budur. Bu yüzden dolayı o kişiler şeriata tenakuz nisbet etmişlerdir. Halbuki onlar Kur'ân hakkında Allah'ın buyurduğunu teemmül etseler, ihtilâfın Allah tarafından olmadığını (O'nun emri olmadığını) anlayacaklardır. Allah bu hususta şöyle buyuruyor : «... eğer O (Kur'ân) Allah'tan başkasından gelseydi, onda ayrılıklar bulurlardı.» (59 Bu âyet ihtilâfın Allah tarafından olmadığına açık delildir. Bu durumda Allah'ın, ihtilâfı kendisine uyuşan şeriat kılması ve onu rahmet mertebesinde kabûl etmesi nasıl doğru olabilir.» (60).

Müellif'e göre bu ve benzer hadisler yüzünden dört mezheb imamından sonra bugüne kadar müslümanlar kendi aralarında ihtilâfı çoğaltmışlardır. Eğer müslümanlar kendi aralarındaki ihtilâfın şer olduğunu ve bunu zem eden âyet ve hadisleri bilselerdi, ittifak için gayret sarfederlerdi. Fakat müslümanlar bu ve benzeri haberlere güvendikleri için birçok meselelerde fikir birliği ciheatine gitmemişlerdir. Müellif, daha sonra bu husustaki görüşlerini teyid için aynı dine mensup olunduğu halde bazı yerlerde müslümanların kendilerine camilerde ayrı ayrı mihralar yaptıklarını beyan etmiştir. Elbânî bilâhare de şu görüşlere yer vermiştir : Hülasa olarak ihtilâf, şeriat tarafından kötü görülmüştür. Mümkün olduğu kadar ihtilâfatan kurtulmak gereklidir. Çünkü ihtilâf, ümmetin zayıf düşme sebeplerinden biridir. Allah'ın ona razı olması ve rahmet olarak adlandırması, ihtilâfı açıkca zem eden âyetlere

59. Nisâ, 82.

60. Elbânî, a.g.e., s. 76-77.

muhaliftir. Bu aslı olmayan haberin dışında ihtilâfın cevazına hiçbir mesned yoktur. (61)

Takuyiddin Ali b. Abdülkâfi es-Sübki (756/1355) : es-Sübki, bu haberin müelliflerce maruf olmadığını beyan ettikten sonra: «ben onun sahih, zayıf ve mevzu bir senedine vakıf olmadım, bu haberin aslının olmadığını zannediyorum. Belki o, başka bir kişinin sözüdür; bir kişi ümmetin ihtilâfı rahmettir demiş bilâharede bazı kişiler onu alıp hadis zannederek Peygamber'in sözleri içine dahil etmiş olabilirler. Ben ise, bu haberin hadis olmadığına inanmaya devam ediyorum. Rahmetin ihtilâfsızlığı (ittifakı) gerektirdiğine işaret eden âyet ve sahih hadislerle bu haberin batıl olduğuna delili getirildi. Bu husustaki âyetler sayılamıyacak kadar çoktur. «Benî İsrail çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefetleri sebebiyle helâk oldular» (62) haberi Rasulullah'ın (S.A. V.) bu husustaki hadislerindedir. Ayrıca yine Rasulullah: «ihtilâf etmeyiniz; aksi takdirde kalpleriniz ayrılığa düşer» (63) buyurmuşlardır. Bu hadis her ne kadar safların düzeltilmesi ile alakalı ise de, burada dikkate alınacak husus, sebebin hususî oluşu değil, lâfzın umumî manâ ifade etmiş olması yönüdür.» (64).

Abdüllâtif Abdullah Aziz el-Berezencî : Müellif, meseleye delillerin taruzu açısından yaklaşmıştır. O'na göre A. İmran suresinin 105. âyeti ile «ümmetimin ihtilâfı rahmettir» haberi arasında tearuz yoktur. Çünkü bu haber sahih olmadığı gibi, senedi de tesbit edilememiştir. Hatta hadis uzmanlarının bir kısmı onun mevzû olduğunu beyan etmişlerdir. Müellif, daha sonra es-Sübki ve el-Elbânî'nin hadis hakkındaki yukarıda zikrettiğimiz görüşlerine yer veriyor. (65).

bc. İslâm'ın genel prensiplerine göre ihtilâf rahmet midir?

Buraya kadar sözkonusu haberin hadis olup olmadığı hususunda görüş beyan eden İslâm âlimlerinden bazılarının fikirlerini izah etmeğe çalıştık. Haberin metnine hadis diyenler de dahil hiçbir âlim, onun senedi şudur, diyememişlerdir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hadis usûlü kriterleri içerisinde bu habere sa-

61. Elbânî, a.g.e., s. 77.

62. Buhârî, a.g.e., VIII/142, V/47; İbn Mace, a.g.e., I/3; İbn Hanbel, a.g.e., II/181, 192, 247, 258,, 313, 428.

63. Müslim, a.g.e., I/323; Tirmizî, Sünen, I/440-441; İbn Mace, a.g.e., I/312-313;

64. Âlûsî, Rûhü'l-meânî, IV/24.

65. el-Berezencî, et-Teâruz, I/244-245.

hih hadis nazariyle bakmak mümkün değildir. Haberin durumu bu olduğuna göre aceba İslâm'ın genel prensipleri çerçevesinde konuya yaklaştığımızda dinî konularda meydana gelen ihtilâflara rahmet nazariyle bakabilecekmiz. İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kitap ve sünnete baktığımızda bu soruya müsbet cevap vermemiz mümkün değildir. Çünkü İslâm tevhid dinidir. Allah K. Keriminde ve Rasulullah'da (S.A.V.) hadislerinde müslümanların itikadî, ammeli, ahlâkî v.s. sahalarda birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını emredip onları ihtilâfa düşmekten men etmiştir. Bu hususta âyet ve hadislerin sayısı oldukça çoktur. Hepsini burada zikretmemiz mümkün değildir. Biz o bakımdan burada bazı âyet ve hadislerin meallerini vermekle iktifa edeceğiz.

Birlik ve beraberliği emreden âyetlere örnekler :

«Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini anın : Düşmandınız, kalblerinizin arasını uzlaştırdı da onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı. Allah doğru yola erişesiniz diye size böylece âyetlerini açıklar.» (66).

«Kendilerine belgeler geldikten sonra ayrılan ve ayrılığa düşenler gibi olmayın. Büyük azab onlarıdır.» (67) Bu âyette zikredilen «ayrılan ve ayrılığa düşenler» den maksad Hristiyan ve Yahudilerdir. (68) Rasulullah (S.A.V.), bu iki kavmin helâk olma sebepleri arasında çok ihtilâf etmelerini göstermiştir. Allah bu âyette müslümanların da yahudi ve hristiyanlar gibi dinlerinde ihtilâfa girmemelerini, aksi takdirde âkibetlerinin onlar gibi olacağını beyan etmiştir.

«Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden buyruk sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz - Allah'a ve âhiret gününe inanmışsanız- onun hâlini Allah'a ve peygamberine bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibariyle en güzeldir.» (69).

«Allah'a ve peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğru su Allah sabredenlerle beraberdir.» (70).

66. Âli İmrân, 103 .

67. Âli İmrân, 105.

68. Kurtubî, Ahkâmü'l-kur'ân, IV/166.

69. Nisa, 59.

70. Enfâl, 46.

«Allah Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Ey Muhammed! Sana vahyettik: İbrahim'e Mûsa'ya ve İsâ'ya buyurdu ki: Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin» (71).

«Allah'a yönelerek O'na karşı gelmekten sakınınız, namaz kılmınız, dinlerinde ayrılığa düşüp fırka fırka olan, her fırkasının da kendisinde bulunanla sevindiği müşriklerden olmayınız.» (72).

«Kur'ân-ı durup düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi onda çok aykırılıklar bulurlardı.» (73).

«İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte kitaplar indirdi. Ancak kitap verilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden onda ayrılığa düştüler. Allah, inanları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile erіştirdi. Allah dilediğini doğru yola erіştirir.» (74).

«Ey Muhammed! fırka fırka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilişinin olamaz. Onların işi Allah'a kalmıştır. Yaptıklarını onlara sonra bildirecektir.» (75).

Buraya kadar meallerini verdiğimiz âyetlerde Allah müslümanların birlik içinde olup ihtilâfa düşmemelerini açık açık beyan etmektedir. Müminler için örnek olsun diye de önceki milletlerin ihtilâfları neticesinde hangi duruma düştüklerini misaller vererek haber vermektedir. Bu durumda fikrî plandaki fikir ayrılığının rahmet olduğu neticesini zikredilen ve aynı meâldeki diğer âyetlerden çıkarmak mümkün değildir. Ayrıca K. Kerim'de rahmet lafızlarının geçtiği âyetlere baktığımızda, bırakın ihtilâfın rahmet kabul edilmesini tam tersine müslümanların kendi aralarında ihtilafa düştüklerinde müracaat edecekleri Kur'ân ve Rasulullah'ın gönderilişi hakkında kullanıldığını görüyoruz. Bu husustaki âyetlerden bir kaçının meali şöyledir: «Sana Kitab'ı ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaması için, inanan kimselere

71. Şûrâ, 13.

72. Rûm, 31-32.

73. Nisâ, 82.

74. Bakara, 213.

75. En'am, 159; Ayrıca bu konudaki âyetler için Bkz. Şûrâ, 14, Beyyine, 4.

de doğru yol rehberi ve rahmet olarak indirdik.» (76) «... Bu Kitap, inanan millete Rabbinizden açık belgeler, yol gösterme ve rahmettir.» (77) «Kur'ân'dan insanlara rahmet ve şifa olan şeyler indirdik...» (78) «elif, lâm, mim, bunlar, iyi davranan kimse-ler için rahmet ve doğru yol rehberi olan hikmetli kitabın âyetle-ridir.» (79) «Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet ola-rak gönderdik.» (80).

Birlik ve beraberliği emreden hadislere örnekler :

«Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni bırakınız. Sizden önce geçenler ancak çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ih-tilâfa düşmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır. Ben size bir şey em-rettim mi ondan gücünüzün yettiği kadarını yapın. Bir şeyden si-zi men ettim mi onu derhal bırakın.» (81).

«Enes b. Mâlik anlatıyor: Peygamber'i şöyle derken işittim. «ümmetim sapıklıkta birleşmiyecektir. Cemaatin çoğu ne tarafta ise siz de o tarafta olunuz.» (82).

«Abdullah b. Amr anlatıyor : Bir gün erken Rasulullah'a git-tim. Derken bir âyet hususunda ihtilâf eden iki adamın sesini işit-ti de Rasulullah yanımıza çıktı. Yüzünde gadap belli oluyordu. Bunun üzerine Rasulullah : sizden öncekiler sırf kitap hakkında ihtilâfları sebebiyle helâk oldular, buyurdu.» (83).

«Cündüb b. Abdillâh el-Becellî anlatıyor : Rasulullah (S.A. V.), K. Kerim'i kableriniz onun üzerinde ülfet sağladığı sürece okuyunuz. İhtilâfa düştünüzü hemen kalkınız, buyurdu.» (84).

«İbn Ömer anlatıyor : Ömer Câbiye'de bize hutbe irad eder-ken şöyle hitap etti : Ey insanlar! Rasulullah'ın irad ettiği hutbe-nin benzerini irad etmek için kalkmış bulunuyorum. Rasulullah

76. Nahl, 64.

77. Ar'af, 203.

78. İsrâ, 82.

79. Lokman, 1-3.

80. Enbiya, 107.

81. Buhâri, a.g.e., VIII/142; Müslim, II/975; IV/1831; Tirmizî, a.g.e., V/47; İbn Mace, I/3; Nesâi, a.g.e., V/110-111; İbn Hanbel, a.g.e., II/ 181, 247, 528, 313, 428, 448, 467, 482.

82. İbn Mâce, a.g.e., II/1303.

83. Müslim, a.g.e., IV/2053.

84. Müslim a.g.e., IV/2053; Buhâri, a.g.e., VI/115, VIII/160-161.

şöyle buyurmuştur : ...cemaate sarılın, tefrikadan uzak durun. Çünkü şeytan yalnız kalanla beraberdir ve iki kişiden daha uzaktır. Her kim cennetin en kıymetli yerini istiyorsa cemaatle beraber olsun...» (85).

«İbn Abbas anlatıyor : Rasulullah Allah'ın yed-i kudreti cemaatlerdir. (8) buyurmuştur.» (86).

«Benim ümmetim - veya Muhammed'in ümmeti - sapıklıkla toplanmayacaktır. Allah'ın yardımı cemaatlerdir. Her kim cemaaten ayrılırsa şüphesiz cehenneme ayrılmış olur.» (87).

«İki birden üç ikiden dört de üçten daha hayırlıdır. Cemaatle birlikte olunuz. Zira Allah ümmetimi hidayet üzere toplayacaktır.» (88).

«İbn Abbas anlatıyor : Ömer b. Hattab'ın da bulunduğu evde Rasulullah ihtizara gelince getirin size bir kitap (yazı) yazayım, buyurdu. Bunun üzerine Ömer Rasulullah'a ağırlar galebe çaldı, Kur'ân elimizdedir, bize Alah'ın kitabı yeter, dedi. Daha sonra Ehl-i Beyt ihtilâf ve münakaşa ettiler. Kimisi : Getirin Rasulullah bir daha asla sapmayacağınız bir nâme yazsın, diyor. Kimisi de Ömer'in söylediğini söylüyordu. Bunlar Rasulullah'ın huzurunda lakırdı ve ihtilâfı çoğaltınca, kalkın buyurdular. Ubeydullah demiş ki ; İbn Abbas : Musibetin en büyüğü, Rasulullah ile bu namayı kendilerine yazmasının arasına giren ihtilâf ve gürültülerdir.» (89) dedi.

«Ebû Hüreyre'den; Rasulullah şöyle buyurdu : Hiç şüphe yok ki Allah sizin için üç şeye razı olur, üç şeyi de size kerih görür. Size kendisine ibadet etmenizi, O'na hiçbir şeyi şerik koşmamanıza, toptan Allah'ın ipine sarılıp tefrikaya düşmemenize razı olur. Size Dedikoduyu, çok soru sormayı bir de malı kaybetmeyi kerih görür.» (90).

85. Tirmizi, a.g.e., IV/465-466.

86. Tirmizi a.g.e., IV/466.

87. Tirmizi, a.g.e., IV/466.

88. İbn Hanbel, a.g.e., V/145.

89. Müslim, a.g.e., III/1259; Buhârî, a.g.e., I/36-37, VIII/161; İbn Hanbel, a.g.e., I/3.

90. Müslim, a.g.e., III/1340; İbn Hanbel, a.g.e., II/360, 367.

Rasulullah'ın (S.A.V.), gerek meallerini verdiğimiz, gerekse bu konudaki diğer çok sayıdaki hadisleri, bize ihtilâfın İslâm ümmeti için zararlı olduğunu, onların daima fikir birliği içinde bulunmaları gerektiğini çok açık bir şekilde ifade ediyorlar. K. Kerim âyetlerinin yanında Rasulullah da önceki kavimlerin helâk olma sebeplerinden birisinn ihtilâfa düşmeleri olduğunu açıklayarak, birlik içerisinde olmazlarsa İslâm ümmetinin de âkibetlerinin aynı olacağını ashabına haber veriyor. Ayrıca Rasulullah'ın ölüm döşeginde bir şeyler yazmak için kağıt isteyince ashabın kağıdı verip vermeme hususunda, kendi aralarında ihtilâfa düşmeleri üzerine Rasulullah'ın «kalkınız» diyerek onların ihtilâf etmelerinden hoşnutsuzluğunu belirtmesi konumuz bakımından calib-i dikkattir.

İhtilâfı ümmeti için zararlı gören Rasulullah'ın, onu ümmeti için lutuf veya Allah'ın kendi ümmetine acıyarak ihsan ettiği bir rahmet şeklinde kabul etmesini mümkün görmüyoruz. Hatta Rasulullah (S.A.V.): «cemaat rahmet, tefrika azabdır.» (91) buyurarak, ihtilâfın değil tam tersine birliğin rahmet olduğunu açıkca beyan etmişlerdir. Yine Rasulullah, ümmetinin ihtilâfa düşerek sonunda sapıklık bataklığına girmemeleri için Kitap ve sünnete sıkı sıkıya bağlanmalarını istemiştir. (92).

Rasulullah, müslümanların vahdet içinde olmalarını istemekle birlikte, Hristiyan ve Yahudilerin değişik fırkalara ayrıldıklarını gibi, ümmetinin de muhtelif gruplara ayrılacağı gerçeğini şu mucizevi hadisinde açıklıyor : «Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar, bunlardan birisi cennette 70 i cehennemdedir. Hristiyanlar 72 fırkaya ayrılırlar. Bunlardan 71 i cehennemde birisi cennettedir. Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olana yemin olsun ki, ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi cennette 72 si cehennemde olacaktır. Rasulullah'a cennette olan gurub hangisi diye sorulduğunda cemaattir, diye cevap verdi.» (93) Dikkat edilirse Rasulullah (S.A.V.), cennette olacak olan gurubun cemaat olduğunu beyan ederek, ümmetinin fikir birliği içinde olmalarını istemiştir.

91. Ibn Hanbel, a.g.e., IV/278, 375.

92. Mâlik b. Enes, Muvatta, II/899; Ebû Davud, a.g.e., II/462; İbn Mace, a.g.e., II/1025. Ayrıca sünnete bağlanmanın önemi hakkında Bkz. Suyûtî. Miftahu'l-cenne fi'l-ihticâc bi's-sünne, s. 7.

93. İbn Mace, a.g.e., II/1321-1322, Hadisin değişik rivayetleri için Bkz. Tirmizî, a.g.e., V/25-26; Darimî, Sünen, II/241; İbn Hanbel, a.g.e., III/501.

Rasulullah, ümmeti içinde ileride vuku bulacak olan ihtilâfı haber vermiş, Ancak İslâm ümmeti içinde bulunacak olan ihtilâfın ittifaktan daha hayırlı olacağını hiçbir zaman beyan etmemiştir. Tam tersine «ümmetimden bir gurup kıyamete kadar hak üzerine kalacaklar ve onlara muhâlifleri zarar vermiyecektir.» (94) buyurarak ihtilâfa düşmeyenlerin hak ve hakikat üzere olduklarını beyan etmişlerdir.

Sahâbilerin ihtilâf karşısındaki tutumları : Yukarıda arzettiğimiz gibi sahâbe, Rasulullah (S.A.V.) hayatta iken genellikle yeni karşılaştıkları problemlerin çözümü için O'na başvuruyorlardı. Bu durum onlar için paha biçilmez bir imkan idi. Bu yüzden Rasulullah hayatta iken sahabe arasında kayda değer bir ihtilâf vuku bulmamıştır. Hz. Peygamber vefaattikten sonra ise, bu yüce insanlar problemlerini bizzat kendileri çözme k zorunda kaldılar. Onların karşılaştıkları yeni olayların çözümünde başvurdukları kaynak, Kitap ve Sünnet oluyordu. Kitap ve Sünnete meselelerinin çâzümünü bulamayınca da içtihadla başvuruyorlardı. İctihad, bir taraftan anlayış, diğer taraftan zaman ve mekan ihtiyaçlarını takdir ile muayyen prensipleri tatbik faaliyetinden ibaret (95) olduğuna göre; içtihadlar arasındaki ihtilâfın bulunmaması düşünülemez. Diğer bir ifade ile içtihadın var olduğu her yerde isabetin yanında hata da olacaktır. Bu sebeple aynı konuda içtihad eden sahâbilerin bazıları isabet etmiş, diğer bir kısmı ise hata etmiştir.

İctihadları neticesinde sahâbe arasında bazı konulardaki fikir ayrılıkları tabii olmakla birlikte, bu yüce insanların kendi aralarındaki ihtilâfları rahmet kabul ettiklerine dair her hangi bir sahih haber göremiyoruz. Bu seçkin neslin ileri gelenleri ihtilâfı öven sözler söylemedikleri gibi, davranışları ile de ittifakı sağlamaya çalışmışlardır. Hz. Ebû Bekr'in zekat vermeyenlere karşı takındığı kesin tavır, itikâdi ve ameli konularda ihtilâfların çıkmasını önlemede ne kadar faydalı olduğu tarihî bir hakikattir. Yine ilk halife Hz. Ebû Bekr, karşılaştığı yeni durumlarda kitap ve sünnetle çözümleyemediği meseleleri arkadaşları ile istişâre ederek mümkün olduğu kadar ittifakla problemleri çözmeye çalıştı.

94. Buhâri, a.g.e., VIII/149; Müslim, a.g.e., I/137; Tirmizî, a.g.e., IV/481; Ebû Davud, a.g.e., IV/452; İbn Mace, a.g.e., I/5-6; İbn Hanbel, a.g.e., V/34, 269, 278, 279.

95. Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda İctihad, s. 62.

şırdı. Mıymüne b. Mihran (116/734) O'nun bu husustaki tavrını şöyle anlatıyor: «Ebû Bekr'e bir dava geldiğinde Allah'ın kitabına bakardı. Eğer bir hüküm bulursa onunla amel ederdi. Şâyet kitapta bir şey bulamazsa o hususta sünnette bir şey biliyorsa onunla hüküm verirdi. Eğer sünnette de bir hüküm bulmakta güçlük çekerse, müslümanlara bana şöyle bir dava geldi, siz Rasulallah'ın bu hususta bir şeyle hükmettiğini biliyormusunuz, derdi. Çoğu kez müslümanların hepsi toplanır ve husustaki Rasulallah'ın hükmünü söylerlerdi. Ebû Bekr de bizim içimizde Nebisinin sünnetini muhafazayı nasib eden Allah'a hamdolsun derdi. Eğer Ebû Bekr bu şekilde sünnetle de çözemese insanların en hayırlılarını (ileri gelenleri) toplar ve onlarla istişare ederdi. onların görüşleri bir noktada toplanınca da karar verirdi.» (96) Hz. Ebû Bekr, ihtilâfa karşı olduğu ve hadislerin ihtilâfa konu teşkil etmesinden endişe ettiği için ilk halife seçildiğinde sahâbeyi toplayarak: «**Rasûlullah'tan üzerine ihtilâf ettiğiniz birçok hadisleri rivayet ediyorsunuz. Sizin ihtilâfa düştüğünüz konularda, sizden sonra gelenler daha çok ihtilâfa düşerler...**» (97) dedi.

Hz. Ömer, prensip olarak içtihadı kabul etmişti. Ancak O, furu-ı din konuları da dahil her sahada ihtilâftan kaçındığı gibi, ihtilâf çıkararlara da çok kızınıştır. Bir defasında Übeyy b. Ka'b (21/642) ile Abdullah b. Mesud (32/652) arasında tek bir elbise içinde namaz kılınıp kılınmayacağı hususunda ihtilâf çıkınca Hz. Ömer buna çok kızınıştır. Übeyy, bir elbise içinde namaz güzeldir (sahihtir) demişti. İbn Mesûd ise, bu durum elbise az olduğu vakt idi, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer kızarak hutbeye çıktı ve «iki sahâbi ihtilâf etti, Übeyy doğru söylüyor, İbn Mesûd ise isabet etmedi, bundan sonra hiçbir kimsenin ihtilâf ettiğini işitmeyeyim, aksi takdirde şöyle şöyle yaparım (kırbaçlarım)» diyerek tehdit etti. (98). Yine Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a (78/697) yazdığı mektupta ihtilâfa değil, cemaat fikrine önem verdiğini görüyoruz. O, bu mektubunda konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: «Sana Kitapta olan bir mesele geldiğinde onunla hükmet. İnsanlar seni bundan vazgeçirmesinler. Şâyet sana kitapta olmayan bir şey gelirse Rasulallah'ın sünnetine bak ve O'nunla hükmet. Kitap ve

96. Dârimî, Sünen, I/58.

97. Zehebî, I/2-3.

98. İbn Abdî'l-Berr, Cami'u beyânî'l-ilm ve fadlihi, II/84; İbn Hacer, el-Metâlibü'l-âliyye, III/105; Tek elbise için namazın sahih olup olmadığına ilişkin hadisler için Bkz. Buhârî, a.g.e., I/93-94; Müslim, a.g.e., I/368-369; Ebû Davud, a.g.e., I/414; 416; İbn Mace, a.g.e., I/179-180; 330 Dârimî, a.g.e., I/318.

sünnette olmayan bir şey gelirse o vakit insanların icmına mü-
racat et ve onu kabül et. Eğer kitap ve sünnetle bir şey bulamadı-
ğın gibi, öncelikler de bu hususta bir şey söylememişse, o vakit
iki şeyden birisini tercih et. Dilersen içtihad et ve hemen onunla
amel et. Geri bırakmak istersen tehir et. Tehir etmeni senin için
daha hayırlı görüyorum.» (99).

Hız. Ali (40/661), Furû-ı din konuları da dahil her hususta fi-
kir ayrılıklarına karşı olmuştur. Hız. Ali Irak'a geldiği vakit: «ben
Ömer ile birlikte ümmi veledin azad edileceği düşüncesindeyim,
şimdi ise, böyle olmadığını gördüm dedi. Bu sözleri duyan Abide
b. Amr (Ö. 73 - 74/691-693) : Senin o vakit cemaatle olan görüşün
bugünkü görüşünden daha hayırlıdır, dedi. Bunun üzerine Hız.
Ali; Buhâri'nin Sahih'inde bulunan şu sözleri söyledi: «Bu güne
kadar nasıl hüküm vermişseniz öyle hüküm veriniz. Zira ben ih-
tilâfı sevmem. Böylece insanlar arasında birlik hüküm sürsün ve
arkadaşlarımın öldüğü gibi öleyim. (arkadaşlarım gibi ben ölünce-
ye kadar insanlar arasında birlik devam etsin.)» (100) İhtilâfın
rahmet olduğu görüşünü benimseyen İslâm âlimleri, Hız. Ali'nin
«ihtilâfı kerih görüyorum» şeklindeki sözünü fitneye vesile olabi-
lecek ihtilâflar şeklinde anlamışlardır. Diğer bir deyimle Hız. Ali,
Hız. Ebû Bekr ile Hız. Ömer'in görüşlerine fitne çıkar endişesi ile
ittiba ederek farklı görüş beyan etmemiştir, diyorlar.

Bu güzide kişilerin dışında diğer bazı sahâbîlerin de fikir ay-
rılıklarına karşı olduklarını görüyoruz. Bir defasında Ebû Mûsa
el-Eş'arî (44/664), Hız. Peygamber'in (S.A.V.) zevcesi Hız. Aişe'ye
(58/677) gelerek O'na : Rasulullah'ın ashabının bir husustaki ih-
tilâfı bana ağır geliyor. Bu hususu senden sormaktan da haya
ediyorum, dedi. Hız. Aişe, bu nedir sen bu hususu çekinmeden ba-
na sorabilirsin dedi. Ebû Musa, bir kişi hanımı ile cima yapar da
menisini getirmez ise ona yıkanmak gerekir mi, dedi. Hız. Aişe, er-
keğin sünnet mahalli kadının sünnet mahalline temas ederse yı-
kanmak vacib olur, dedi. Ebû Mûsa, bu konuda başka kimseye sor-
mayacağı, dedi. (101).

Her ne kadar başta Hız. Ebû Bekr, Hız. Ömer ve Hız. Ali olmak
üzere bütün sahâbe ihtilâfı kerih görüyorsa da yukarıda da be-

99. Dârimî, a.g.e., I/60.

100. Buhâri, a.g.e., IV/208-209; Hadisin sebab-i vürûdu için Bkz.' Aynî, 'Umde-
tu'l-kârî, XVI/218-219; Kastallânî, İrşâdî's-sârî, VI/118.

101. Mâlik b. Enes, a.g.e., I/46; Müslim, a.g.e., I/272.

lirttiğimiz gibi bunlar hiçbir vakit, daima herkesin bütün konular-
da aynı şeyleri düşünmelerin istememişlerdir. Bu örnek nesil, İslâm
toplumunun içtimâi ve siyasi yapısını bozmayacak ölçüdeki
fikir ayrılıklarını kabul etmişlerdir

Mezheb imamlarımızdan İmam-ı Şafîî (204/819), ihtilâfı ha-
ram ve helal diye ikiye ayırmıştır. O'na göre Allah Kitab'ında, Ra-
sulullah da Sünnetinde kesin nasla hucdet ortaya koymuşsa, bu
sahada onları bilen kişilerin ihtilâf yapmaları helâl olmaz. Çün-
kü Allah, Beyyine suresinin 5. ve Âl-i İmran suresinin 103. âyetle-
ri ile ihtilâfı kötü görmüştür. Buna karşılık eğer konu tevile ve kı-
yasa müsaitse, o vakit te'vil yapan ve kıyasa başvuran kişi, haber
veya kıyasın muhtemel manası çerçevesinde görüş beyan edebi-
lidir. (102).

eş-Şafîî'nin mezhebinde talebesi olan Müzenî de (246/877) :
«Allah ihtilâfı kötü görmüş ve ihtilâf olduğunda kitap ve sünne-
te tabi olunmasını emretmiştir.» (103) demiştir.

Şâtübî (790/1388) de, İslâm'da usûl-ı din konularında oldu-
ğu gibi, furû-ı dinde de birliğin esas olduğunu belirtmiştir. O'na
göre dinin esasında birlik vardır. Kur'an'da ihtilâfı kötüleyip itti-
fakı teşvik eden âyet pek çoktur. Ancak içtihad caiz olduğu için
ihtilâfın varlığını büsbütün inkar mümkün değildir. (104) İhti-
lâflar, müslümanları ayrı ayrı yollarda tutmaya değil, onları bir-
lik ve beraberliğe yöneltmelidir. Bu amaca yönelik olmayan fi-
kir ayrılığına ise hilâf denir. Hilâf, şariin maksadının araştırıl-
masından değil, sapık heva hevesten neşet eden şeylerdir. (105).

II— İHTİLÂFIN ÇEŞİTLERİ :

1. Önceki Milletlere Muhâlefet :

İslâm, şirk ve şirke vesile olabilecek her türlü inanç sistemi-
ni yıkarak bunların yerine tevhidi getirmiştir. Allah kitabında, Ra-
sulullah (S.A.V.) da hadislerinde müminleri şirk ve şirk şüphesi
taşıyan her hususta kâfirlere benzemekten men etmiştir. Çünkü
İslâm, koyduğu prensiblerle insanların kafalarından putperestlik-
le alakalı her türlü akîde, ibadet ve hatta günlük hayatla ilgili

102. eş-Şafîî, er-Risâle, 560-561.

103. Şâtübî, Muvâfakât, IV/75.

104. Şâtübî'nin görüşleri için Bkz. a.g.e., IV/57 vd.

105. Bkz. Şâtübî, a.g.e., IV/144 vd.

hususları yok ederek onların gönüllerine tevhid bayrağını dikmeyi amaçlamıştır. Nitekim yüce Allah: «Sonra ey Muhammed seni de din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Ona uy; bilmeyenlerin hevesine uyma. Şüphesiz onlar seni Allah'tan müstağni kılamazlar. Doğrusu zâlimler birbirlerinin dostudurlar. Sakınanların dostu ise Allah'dır.» (106) Allah bu âyetlerle müslüman olmayanların heva heveslerine uymayarak onlara muhâlefet etmelerini istemiştir. (107) Yine yüce Allah : «Kendi dinlerine uymadıkça, yahudi ve hristiyanlar senden asla hoşnur olmayacaklardır. De ki, doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan and olsun ki, Allah'tan sana ne dost ve ne de bir yardımcı olur.» (108) buyurarak Rasulullah'ın şahsında bütün inananlara kendilerinden olmayanlara ittiba etmeyerek muhâlefet etmelerini istemiştir. İslâm, sadece inanç yönünden değil, ibâdet ahlâk, örf ve adet yönünden de müslümanların başka milletlere ittiba etmemelerini istemiştir. Rasulallah, kafirler güneş doğarken ve batarken ibadet ettikleri için, bu vakitlerde müslümanların namaz kılmalarını men etmiştir. (109). Rasulallah, bir defasında kendisi aşûre günü oruç tutup sahâbîlere de tutmaları için emir buyurduğunda «ya Rasulallah şüphesiz ki bugün yahudiler ve hristiyanların tanzim ettikleri bir gündür. deyince, Rasulallah (S.A.V.), gelecek yıl inşallah 9. günde de oruç tutarız (110), buyurarak onlara benzememeye özen göstermiştir.

İslâm diğer dinlere mensup olanlara muhâlefeti emrettiği gibi, câhiliyye döneminin örf ve âdetlerine karşı çıkmalarını müslümanlara emretmiştir. (111) Yüce Allah K. Kerim'de Rasulallah'ın hanımlarına hitaben : «Evlerinizde oturun. Eski câhiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın.» (112) buyurarak İslâm'ın ruhuna ters düşen câhiliyye giyim kuşamına taklit etmemelerini emretmiştir. Rasulallah (S.A.V.) de bir hadislerinde : «Yanaklarına vuran veya yakalarını parçalayan yahud cahiliyye davetiyle çağırın bizden değildir.» (113) buyurmuşlardır. Rasulallah (S.A.V.), câhiliyye

106. Câsiye, 18-19.

107. A. Kerim Zeydan, a.g.e.m, s. 286.

108. Bakara, 120.

109. Ebû Davud, II/56-57.

110. Müslim, a.g.e., II/797-798.

111. A. Kerim Zeydan, a.g.m. s., 277.

112. Ahzâb, 33.

113. Müslim, a.g.e., I/99; Buhârî, a.g.e., II/82, 83; Tirmizî, a.g.e., III/324; İbn Mace, a.g.e., I/504-505; İbn Hanbel, a.g.e., I/386, 432, 442, 456, 465.

ye örf ve âdetlerini benimseyerek uyanları ise, şu şekilde tehdit etmişlerdir: «İnsanlar içerisinde Allah'a en sevimsiz olan şu üç sınıfa mensup olanlardır: Bunlar harem dahilinde haksızlık ve zulüm edenler, İslâm toplumu içinde câhiliyye âdetlerini araştırıp, onu bularak yaşatmak isteyenler ve haksız yere dökmek için masum bir kişinin kanını araştıranlardır.» (114).

Ayrıca Rasulullah, yahudi ve hristiyanları itikad, ibâdet, örf ve âdetlerde ümmeti içinde taklid eden kişilerin bulunacağını şu mucizevî hadislerinde beyan ederek inananların, bu gurublardan kendilerini korumalarını istemiştir: Ebû Said el-Hudri anlatıyor «Rasulullah siz öncekilerin sünnetini (yolunu) karış karış, zira zira takip edeceksiniz. Hatta onlar keler dengine girecek olsalar siz de onları izleyeceksiniz, buyurdular. Bizler ey Alah'ın Rasûlü bunlar hristiyan ve yahudiler olacaklar dedik. Rasulullah bunun üzerine: ya başka kimler olacak, buyurdu.» (115).

Önceki milletlerle ilgili her hususa muhâlefetin caiz olmadığını da burada ayrıca beyan etmeliyiz. Önceki milletlerle ilgili hususlardan İslâm'ı ruhuna ters düşenlere muhâlefet gereklidir. Eğer bir husus önceki şeriatlar tarafından konulup da İslâm'ın ruhuna ters düşmüyorsa Bunlara cephe almak doğru değildir.

2. İslâm'ın Koyduğu Hususlarda Fikir Ayrılığı :

a. İtikâdi konularda (usûl-i dîn) fikir ayrılığı : Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, diğer canlılardan farklı olarak düşünme kabiliyeti ile yaratılan insanların hepsinin her konuda aynı şekilde düşünceleri mümkün değildir. İnsanoğlunun her sahada olduğu gibi, itikâdi konularda da bu fitrî kabiliyetten yararlanmak istemiştir. Asr-ı saadet dönemi de dahil, İslâm tarihinin her döneminde diğer konular yanında usûl-i dinde de müslümanlar çeşitli problemlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Rasulullah hayatta iken bu konuda bir müşkil ile karşılaşan sahâbiler, vahyin kaynağına başvurarak problemlerinin çözümünü sağlıyorlardı. Ancak diğer konulardaki sorulara içtenlikle cevap veren Hz. Peygamber, konunun derin oluşu ve herkes aynı fikrî kapasitede yaratılmadığı için, yanlış ve eksik anlamalara vesile olacağını düşünerek itikâdi konularda çok soru sorulmasını istemiyordu. Bu yüz-

114. Buhârî, a.g.e., VIII/151, IV/144; Müslim, a.g.e., V/2053; İbn Mace, II/1322; İbn Hanbel, a.g.e., II/325, 327, 336, 337, 450, 511, 527.

115. Buhârî, VIII/39.

den Asr-ı saadet ile sahâbilerin çoğunun hayatta olduğu dönemde iman esasları etrafında herhangi bir ihtilâf meydana gelmemiştir. (116) Daha sonraki dönemler de ise, bu konularda bir takım ihtilâfların çıktığını görüyoruz. Selef âlimleri iman esasları etrafındaki fikir ayrılıklarını caiz görmemişlerdir. (117) Daha sonraki dönemlerde ise, bid'at mezheplerin yanında Maturidiyye ve Eş'ariyye gibi ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olan mezhepler ortaya çıkmıştır. Selâfiyye, Maturidiyye ve Eş'ariyye mezhepleri arasında ferî konularda da olsa usûl-i din sahasında ihtilâflar mevcuttur. Bu mezhepler arasındaki fikir ayrılıkları, Rasulullah'ın akaid sahasındaki sünnetinden ayrılmadığı ve cemaat ruhunu zedelediği için caiz addedilmiştir. (118) Diğer bid'at ve sapık mezheplerin sebep olduğu ihtilâflar ise, tecviz edilmeyerek çirkin addedilmişlerdir. (119) Şu halde K. Kerim ve sünnetin ruhuna ters düşmeyen itikadi ihtilâflar caizdir. Cemaat ruhunu zedeleyen, tevhid inancını sarsan, İslâm ümmetini parçalama temâyülü gösteren ihtilâflar ise, rahmet değil, hanram ve ümmet için azabdır.

b. Furû-i dinde fikir ayrılığı : Hakkında kesin nas bulunmayan ferî konulardaki fikir ayrılıkları, en muhafazakarından en müsamahalısına kadar bütün İslâm âlimlerince tecviz edilmiştir. (120) Bu konulardaki fikir ayrılığının caiz olmasını en bariz delili ise, Rasulullah'ın hayatta iken bizzat kendisinin bu tür ihtilâfları müsamaha ile karşılaşmasıdır. Rasulullah (S.A.V.), Muaz b. Cebel'i (18/639) Yemen'e vali olarak gönderirken O'na: orada fikhî bir mesele çıktığında ne ile hükmedeceksin diye sormuş O da Allah'ın kitabı ile hüküm veririm, cevabını vermiştir. Rasulullah, pekiyi Allah'ın kitabında bulamazsan ne ile hüküm verirsin diye sorunca, Rasulullah'ın sünneti ile diye cevap vermiştir. Ya Kitap ve sünnette bulamazsan ne ile hüküm verirsin diye sorunca da, kendi reyimle içtihad eder, meseleyi halletmeye çalışırım, dedi. Bu cevap üzerine Rasulullah: Rasûlünün elçisini Rasûlünü memnun edecek şeye muvaffak kılan Allah hamdolsun (121), buyurarak verilen cevaptan memnuniyetini izhar etti. Yine Rasulullah (S.A.V.) bir başka hadislerinde içtihadı tecviz sadedinde

116. Metin Yurdağur, a.g.e., s. 123.

117. Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, s. 193.

118. Bu konuda Bkz. Bekir Topaloğlu, a.g.e., s. 103-105.

119. A. Kerim Zeydan, a.g.m. s. 283.

120. A. Kerim, Zeydan, a.g.m. s. 287; Bekir Topaloğlu, a.g.e. s., 101.

121. Ebû Davud, a.g.e., IV/18-19; İbn Hanbel, a.g.e., V/230; 236, 242.

şöyle buyuruyor: «Hakim hüküm vereceği sırada içtihad edip de isabet ederse iki sevap, içtihadında hata ederse bir sevab alır.» (122).

Başta dört halife olmak üzere sahâbilerin ileri gelenleri de fikhî konularda içtihadı, dolayısı ile de fikir ayrılığını kabul etmişlerdir. (123).

Sahâbilerden sonra tâbiûn döneminden itibaren fikhî konulardaki ihtilâflar giderek çoğalmıştır. Bunun neticesinde de fikhî mezhepler ortaya çıkmıştır. Ancak şurasını ifade etmek gerekir ki, müçtehidler tarafından fikir ayrılıkları teviz edilmekle birlikte teşvik edilmemiştir. Çünkü fikhî konularda da aslolan ve tercih edilen fikir birliğidir. (124). İslâm âlimleri, daima ferî konular da dahil her hususta fikir birliğini ihtilâftan üstün tutmuşlardır. Fazlurrahman'ın da işaret ettiği gibi İslâm hukukundaki icma fikri, ihtilâfın az olması ve hatta tamamen ortadan kalkmasını hedef almaktadır. (125) Ayrıca öyle zannediyoruz ki, İslâm hukukçularınca bir konuda içtihad yapılabilmesi için bir takım ağır şartlar konması, hatta amelî mezheplerin dörtle sınırlandırılması, hakkında nas olmayan hususlarda doğabilecek fikir ayrılıklarını belirli bir metod ve uslûb içinde disiplin altına alınmasını amaçlamıştır.

İnancımıza göre fikhî konularda ihtilâfın caiz olabilmesi için şu şartların bulunması gerekir. 1. Ayrı fikir ortaya atacak kişinin müctehid olması gerekir. 2. Fikir ayrılığına konu olan husus hakkında katî nas olmamalıdır. 3. Fikir ayrılığı müslümanların birlik ve beraberliğini bozarak ictimâî ayrılıklara vesile olmamalıdır. 4. Fikir ayrılıkları taraftarlarınca taassuba dönüştürülecek mahiyette olmamalıdır. Diğer bir deyimle bu sahadaki fikir ayrılıkları vahdet fikrin parçalayarak camilerin, kiblelerin ve mihrabların ayrılmasına sebep olmamalıdır.

Netic eolarak diyebiliriz ki, fikhî konulardaki ihtilâfın teviz edilebilmesi için bu ihtilaf, «müsâdeme-i efkardan bârika-ı hakikat doğar» vecizesine vesile olmalıdır. Ferî konulardaki ihtilâf, bazı âlimlerin hoşunâ gitmemiş olsa bile (126) sahabe dönemin-

122. Buhârî, a.g.e., VIII/157; Müslim, a.g.e., III/1342,

123. Bkz. Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda, İctihad, s. 51-80.

124. Âlusî, a.g.e., IV/24; A. Kerim Zeydan, a.g.m. s. 290.

125. Fazlurrahman, İslâm (Tercüme, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), s. 91 vd.

den itibaren artarak devam etmiştir. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ihtilâfın var olduğu yerde ihtilâf kaçınılmaz hale gelir. İctihad her dönemde İslâm hukukunu besleyen ve ona enerji veren en büyük faktör olduğuna bu yüzden kapanması hiçbir vakit mümkün olmayacağına göre, fikir ayrılıkları da daima var olacaktır.

SONUÇ :

Yüce Allah, varlıklar içinde insanoğlunu en mükemmel şekilde yaratmıştır. Hiç şüphesiz insanı üstün kılan hususiyetlerin başında akli gelmektedir. Akıl sayesinde her ferd, kendi fikri kapasitesi ölçüsünde her alanda düşünür ve doğruyu bulmaya çalışır. Aklın ürünü olan fikirler çoğu zaman aynı noktada birleşebileceği gibi, bazan ayrı da olabilir. Diğer bir ifade ile herkesin aynı hususta tek bir noktada fikirlerini birleştirmeleri mümkün değildir. Zaten insanlardan böyle bir şeyi beklemek sünnetullahı ters düşer.

Akla çok önem veren Kitap ve Sünnet, insanlar arasındaki fikir ayrılıklarını gâyet tabii görmüştür. Bu konuda pek çok âyet ve hadis mevcuttur. İnsanlarda hür iradeyi kabul eden İslâm'ın düşünceye ve düşüncenin mahsülü olan fikir ayrılıklarına karşı olması asla düşünülemez. Nitekim asr-ı saadette Kitap ve Sünnetin ruhuna ters düşmeyen ve İslâm toplumunu bölüp parçalamaya yönelik olmayan fikri ayrılıklar makûl karşılandığı gibi, daha sonraki dönemlerde İslâm âlimleri arasında aynı düşünce hakim olmuştur. Bütün bunlar böyle olmakla birlikte yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Hadis Usûlünün genel prensipleri içinde «ümme-timin ihtilâfı rahmettir.» meâlindeki habere sahih hadis dememiz mümkün değildir. Çünkü sözkonusu haberin sağlam bir senedi yoktur. Ayrıca bu haberin getirdiği hüküm, İslâmın temel prensiplerine ters düşmektedir. Biz, ihtilâfın tabii ve hatta bazı konularda gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte bu habere dayanarak rahmet olduğunu söylemenin mümkün olmadığını inan-cındayız.

Dini konularda meydana gelen fikir ayrılıkları hakkında doğru bir değerlendirme yapılabilmesi için ihtilâfın konusuna dikkat etmekte yarar vardır. Daha açık bir ifade ile aklın müdâhelesinin

126. Şa'rânî, el-Mizanü'l-kübrâ, I/4.

sınırlı olduğu itikâdî konular ile furû-ı din hususlarındaki ihtilâfı aynı ölçüler içerisinde değerlendirmek doğru değildir. İtikâdî konulardaki ihtilâfın sınırını biraz daha dar tutmak mecburiyeti vardır. Nitekim Rasulullah (S.A.V.) da bu konularını derin oluşu ve herkesin aynı fikrî kapasitede yaratılmadığını gözönünde tutarak itikâdî hususlarda kendisine yöneltilen soruları pek hoş karşılamamıştır. Daha sonraki dönemlerde İslâm âlimleri de bu konuda pek çok hassas davranmışlardır.

Furû-ı din konularında fikrî ayrılıklar, itikâdî hususlara oranla İslâm âlimleri arasında daha müsmahalı karşılanmıştır. Hatta bu konularda ictihad, vazgeçilmez bir esas olarak benimsenmiştir. İbâdet ve muâmelât ile ilgili hususlarda: «müsâdeme-i efkârdan bârika-ı hakikat doğar.» vecizesine yol açacak fikrî ihtilaflar câiz, hatta zarurîdir. Çünkü ancak bu anlayış sayesinde bir çok alanda gerçekler tesbit edilebilir. Ancak Kitap ve Sünnetin ruhuna ters düşen ve müslümanların birlik ve beraberliklerini kökten sarsarak bölünüp parçalanmalarına vesile olabilecek fikrî ayrılıkları furû-ı din alanında da olsa tecviz etmenin doğru olmadığı inancındayız.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

- A. Faydalanılan kitaplar :
1. 'Abdülbâkî, Muhammed Fuad,
- el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzı'l-kur'âni'l-kerîm, Kahire, 1378/1958.
 2. Abdürrezzâk b. Hemmâm,
- Musannef, (I-XI), 1390/1970.
 3. el-'Aclûnî, İsmail b. Muhammed,
- Keşfî'l-hafâ ve müzîlû'l-libâs' Aminâ iştahara mine'l-ehâdis 'alâ, el-sineti'n-nâs, (I-II), Beyrut, 1351/1932.
 4. Ahmed b. Muhammed el-Azizi,
- es-Sirâcü'l-münîr, (I-III), Mısır, 1377/1957 .
 5. Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid el-Bağdâdî,
- Rûhu'l-maânî fi't-tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-sebi'l-mesânî, Beyrut, ts.
 6. Âsım Efendi,
- Kaamus Tercümesi, (I-IV), İstanbul, 1305/1887.
 7. el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed,
- 'Umdu'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî, (I-XXV), Beyrut, ts.
 8. el-Berzencî, Abdüllatif Abdullah Aziz,
- et-Tearuzu ve't-tercih beyne'l-edilleti's-şer'iyye, Irak, 1397/1977.
 9. el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail,
- Sahihu'l-Buhârî, (I-VIII), İstanbul, 1399/1979.
 10. ed-Demirî, Kemâlüddin,
- Hayatü'l-hayvan, (I-II), Mısır, 1306/1888.
 11. ed-Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdulah b. 'Abdirrahman,
- Sünen, (I-II), Beyrut, ts.

12. Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Münzir,
- Kitâbü'l-icma', (tahkik ve tercüme, Prof. Dr. Abdülkadir Şener), Ankara, 1983 :
13. Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî,
- Sünen, (I-V), Hıms, 1388/1969.
14. Ebû Zehra, Prof. Muhammed,
- el-Mezâhibü'l-İslâmiyye, Mısır, ts.
- İmam-i Mâlik (Tercüme : Osman Keskioglu), Ankara, 1984.
15. el-Elbânî, Muhammed Nasıruddin,
- Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevzûa ve eserühas-seyyü fi'l-ümme Dr-
maşk, ts.
16. Elmalı Hamdi Yazır,
- Hak Dini Kur'an Dili, (I-IX), İstanbul, ts.
17. Fazlurrahman.
- İslâm (tercüme, Prof. Dr. Mehmet Dağ, Prof. Dr. Mehmet Aydın),
- İstanbul, 1981.
18. Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim,
- Meâlimü's-sünen, (I-V), Hıms, 1388/1969.
19. el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Bâbit,
- el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye, Medine, ts.
20. Ignaz Goldziher,
- Zâhiriler. (tercüme, Prof. Dr. Cihad Tunç), Ankara, 1982.
21. el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh,
- Hilyetü'l-evliyâ ve tabkâtü'l-asfiyâ, (I-X), Beyrut, 1387/1967.
22. el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb,
- el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an, ofset, İstanbul, 1986.
23. İbnu 'Abdiberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdiberr en-Nemerî,
- Câmî'u beyânî'l-'ilm ve fadlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamllih
(I-II), Medine, ts.
24. İbn Ebî Hâtîm, Muhammed b. Abdirrahman er-Râzî,
- Kitâbü'l-cerh ve't-Ta'dil, (I-IX), Beyrut, 1371/1952.
25. İbn Hacer el-'Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Ali.
- el-Metâlibü'l-Âliyye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye, Kuveyt 1393/1973.
- Tehzîbü't-tehzîb, (I-XII), Haydarabad, 1325/1907.
- es-Dürerü'l-müntesire fi'l-ahadisî'l-müştehire, Kahire, 1380/1960.
26. İbn Hanbel, Ahmed,
- el-Müsned, (I-VI), Beyrut, 1389/1969.
27. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endülüsî,
- el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm, (I-VIII), Kahire, ts.
28. İbn Hişam,
- es-Sîretü'n-nebeviyye, (I-IV), Mısır, 1355/1936.
29. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî,
- Sünen, (I-II), Mısır, 1373/1954.
30. İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Necîbüddin,
- Lisânü'l-'Arab, (I-XX), Bulak, 1301, 1307/1884-1889.
31. İbn Sa'd, Muhammed,
- et-Tabakâtü'l-kübrâ, (I-IX), Beyrut, 1380-1388/1960-1968.
32. Köksal, Asım,
- İslam Tarihi (XI), İstanbul, 1981.

33. Karaman, Hayreddin.
- İslâm Hukukunda İctihad, Ankara, 1985.
- İslâm Hukuk Tarihi, İstanbul, 1975.
34. el-Kârî, Ali b. Muhammed b. Sultan,
- el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa (el-Mevzûâtü'l-kübrâ), 1391/1971.
35. el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb,
- İrşâdü's-sârî li şerhı sahihi'l-Buhârî (I-X), Mısır, 1325/1907.
36. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî.
- el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân, (I-XX), Beyrut, ts.
- el-Kettânî, Muhammed b. Cafer.
- er-Risâletü'l-mustatrafe, Ofset, İstanbul, 1986.
38. Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî,
- Sahihu müslim, (I-V), Mısır, 1374-1375/1955-1956.
39. Mâlik b. Enes,
- el-Muvatta (I-II) Kahire, 1370/1951.
40. el-Münâvî, 'Abdurraûf b. Muhammed,
- Feyzu'l-kadîr şerhu'l-camii's-sağîr, (I-IV), Mısır, 1356/1938.
41. Nesâî, Ebû 'Abdirrahman,
- Sünen, (I-VIII), Mısır 1383/1964.
42. Nevevî, Ebû Zekerrîyya Yahya b. Şeref,
- el-Minhâc fi şerhu müslim, Mısır; 1325/1907.
43. er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kureşî,
- Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîru'l-kebir), (I-XVI), Tahran, ts.
44. es-Sahâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman,
- el-Makâsıdu'l-hasene, Bağdat, 1375/1906.
45. es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr,
- Miftahu'l-cenne fi'l-ibticâc bi's-sünne, yer yok, ts.
46. eş-Şafiî, Muhammed b. İdris,
- er-Risâle, Mısır, 1388/1966.
47. eş-Şâtibî, Ebû İshak İbrahim b. Musâ el-Lahmî,
- el-Muvâfakât fi usûli's-şeria, (I-IV), Mısır; ts.
48. Tahânevî, Zafer Ahmed,
- Yeni Usûl-i Hâdis (tercüme İbrahim Canan), İzmir, 1982.
49. et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa,
- Sünen, (I-V), ts.
50. Topaloğlu, Bekir,
- Kelâm İlmî, İstanbul, 1981.
51. Yurdağür, Metin,
- Allah'ın Sıfatları, İstanbul, 1984.
52. Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed,
- Mizânü'l-ıtidâl fi nakdi'r-ricâl, (I-IV), Mısır, 1382/1963.
- Tezkiretü'l-huffâz, (I-IV), Beyrut, ts.
53. Zürcânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî,
- Şerhu muvatta'ül-İmam Mâlik, (I-V), Mısır, 1381-1961.
54. Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed,
- İhyâü 'ulûmi'd-din, (I-V), Beyrut, ts.
55. eş-Şa'rânî, Abdülvahhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî,
- el-Mizanü'l-kübrâ, (I-II), Dârü İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, ts.
56. İbn ed Deybâ; Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ömer eş-Şeybânî,

57. el-İrakî Zeynuddin Ebü'l-fadl Abdurrahîm b. el-Hüseyn.
- el-Muğni an hamli'l-esfâr fi'l-esfar fi tahriri mâ fi'l-ihyai mine'l-ahbar
(I - V).

B — Faydalanılan Makaleler :

1. Abdülkerim, Zeydan,
- el-Hilâf fi's-şerî'l-İslâmiyye, Mecmûatü, buhûs-i fıkhiyye, Bağdad,
s. 273-302.
2. Hatiboğlu, Mehmed s.,
- Hilâfetin Kureysiliği, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Sayı : XXIII, s. 121-214, 1978.
- Hz. Aişe'nin Hadis Tenkidçiliği, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi, Cumhûriyetin Ellinci Yıldönümüne Armağan, Sayı : XIX, s.
s. 59-74, 1973.
- Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezâhürleri, İslâmî Araştırmalar
Sayı : 2, Ekim 1986, s. 5-11.